

ATHENA

MEDEDELINGEN VAN DE VERENIGING VRIENDEN VAN HET NEDERLANDS INSTITUUT TE ATHENE

NIEUWSBRIEF
MAART 2018

INHOUD

Verder met het instituut!

Winfred van de Put

3

In een veranderende wereld

Tamara Dijkstra

7

'Living Within Walls'

Teun Grondman

12

Sluimerend verleden

Willem Ledeboer

16

Op stap met Georgia

Ilse van den Heuvel-van Oijen

20

Een verkapte Europese coup

Edward Geelhoed

23

Omslag: combinatie van 'Let Me Exoticize You' van Tamar Berends met de Tempel van de Olympische Zeus (door L. Opgenhaffen). Achterkant: Sambàs Periada. Foto: Ilse van den Heuvel-van Oijen.

REDACTIONEEL

De afgelopen maanden is er veel gebeurd in het Nederlands Instituut in Athene. In deze nieuwe *Athena* komt allereerst Winfred van de Put, de directeur van het NIA, aan het woord. Hij vertelt over de verbouwing, de nieuwste cursussen en conferenties, toekomstplannen en de mooie donatie – tientallen Loeb-deeltjes voor de bibliotheek – van de VVNIA-leden. Dan volgt een interessant stuk van Tamara Dijkstra over twee congressen die ze samen met collega-onderzoekers organiseerde in het kader van de 'Early Career Scholar Conferences'. Rietveld-student Teun Grondman ontdekte samen met vijf jaargenoten Athene én de tuin van het NIA; zijn artikel gaat over hun avonturen, installaties en performances, en hun inspirerende expositie 'Living Within Walls'. Deputy-director van het NIA, Willem Ledeboer, bracht Nederlandse en Griekse wetenschappers uit diverse hoeken bij elkaar die discussieerden over het recente Griekse en Nederlandse verleden. Die bijeenkomsten waren zo succesvol dat hij alweer bezig is met de organisatie van de volgende 'contemporaine geschiedenis'-reeks. Vervolgens schrijft VVNIA-bestuurslid Ilse van den Heuvel-van Oijen over haar jarenlange vriendschap met de Griekse archeoloog Georgia Flouda en hun zoektochten naar Minoïsche resten op Kreta. Als laatste komt Edward Geelhoed, die een paar weken journalist-in-residentie was op het NIA, met een uitgebreid en spannend verslag van 'een verkapte Europese coup' in Griekenland – over de trojka in Athene.

Veel leesplezier, en tot ziens op de Algemene Ledenvergadering van de VVNIA op vrijdag 20 april in het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden.

COLOFON

Vereniging van Vrienden van het Nederlands Instituut te Athene (VVNIA)

OPGERICHT 1991

Lidmaatschap

Voor € 25,- per jaar steunt u het NIA en ontvangt u tweemaal het blad *Athena*. Studenten betalen slechts € 15,-, scholen en instituten € 50,-.

Contact

e-mail: leden@vvnia.nl
website: www.vvnia.nl

Gegevens

IBAN: NL75 INGB 0006 2409 11
t.n.v. Vereniging van Vrienden van het Nederlands Instituut te Athene te Amsterdam
KvK Amsterdam: 40026118

Bestuur

Christine de Haan-Oudshoorn (voorzitter)
Annemieke Karyotis-van der Velden (secretaris)
Marien Swaeneveld (penningmeester)
Yvonne Goester (ledenadministratie)
Anne Versloot (nieuwsbrief Athena)
Ilse van den Heuvel-van Oijen (activiteiten)

Nederlands Instituut Athene

Makri 11
117 42 Athene, Griekenland
Tel. +30 210 92 10 760
Fax. +30 210 92 10 770
E-mail: nia@nia.gr
Website: www.nia.gr

Redactie

Anne Versloot

Vormgeving

Loes Opgenhaffen

VERDER MET HET INSTITUUT!

Drukke tijden op het Nederlands Instituut Athene

In het NIA is de afgelopen maanden veel gebeurd. Directeur Winfred van de Put vertelt over de verbouwing, de nieuwste cursussen, conferenties van jonge onderzoekers, lopende zaken, toekomstplannen en die mooie donatie van de VVNIA-leden. ‘De VVNIA heeft met een schenking van tientallen Loeb-deeltjes substantieel bijgedragen aan onze bibliotheek.’

De veelbelovende ondertitel van mijn verslag van mijn eerste anderhalf jaar op het NIA, ‘In het NIA waait een nieuwe wind’, had ik niet zelf verzonnen, maar het scheidt natuurlijk wel verplichtingen. Gelukkig is er intussen het nodige gebeurd.

Op personeel gebied veranderde er weinig, dat wil zeggen, in Athene, wél bij de mensen die in Nederland met het NIA te maken hebben. De Universiteit van Amsterdam is ‘penvoerder’, dagelijks beheerder van het NIA en ook eigenaar van het pand Makri 11. Namens de universiteit was Selma Hinderdael beheerder van het NIA. Na bijna een decennium hoeder van het instituut te zijn geweest, is ze naar de KNAW overgestapt. Haar opvolger is Jaap Overbeek, die zich snel in de Griekse materie inwerkte. Hij is ook al op bezoek geweest in Athene en houdt de Wetenschappelijke Adviesraad goed op de rails. Ook op bestuurlijk gebied gebeurde er een en ander. De bestuursvoorzitter van de UvA is ook lid van de ‘koepel’ die alle buitenlandse instituten bestuurt. Louise Gunning werd opgevolgd door Dymph van der Boom, die op haar beurt weer is afgelost door Geert ten Dam. Met alle drie had het instituut een uitstekende verstandhouding en communicatie.

Meer comfort

Zelf vond ik de verbouwing van de gastenkamers de spannendste gebeurtenis van de afgelopen twee jaar. Een opmerking van de toenmalige beheerder Selma Hinderdael ‘dat de kamers wel een upgrade konden gebruiken’ kwam samen met mijn eigen ervaring als gast van het NIA. Ik vond de gedeelde douchegelegenheid altijd al vrij minimaal, en het leek me niet zo ingewikkeld om elke kamer van een eigen douche en toilet te voorzien. Dan zouden de kamers comfortabeler zijn voor cursisten en bursalen. We

gingen in zee met Nikos Zarganis, die twintig jaar geleden de renovatie van het pand had uitgevoerd en Makri 11 als geen ander kent. Hij stelde voor ook de energievoorziening efficiënter te maken: een enkele boiler voor de hele benedenverdieping met een warmtepomp zou 70 tot 80% energiebesparing opleveren. Zo gingen we aan de slag.

Er wordt vanuit Nederland nogal eens meewarig gekeken naar de manier waarop in Griekenland zaken worden georganiseerd. Vertragingen, budgetoverschrijdingen, steekpenningen, alles op het laatste moment, enzovoort. Deels zit daar helaas wat in (maar in Nederland komt dat net zo goed voor, denk aan het Rijksmuseum én het Stedelijk Museum Amsterdam, de Noord-Zuidlijn, Van Rey...), deels is het een neokoloniaal vooroordeel. Toch zit er altijd wat angst in je achterhoofd als je zo’n grote ingreep tegemoet gaat: loopt die niet enorm uit de hand? Kan alles wel zoals ik heb bedacht? Heb ik aan alle kosten gedacht?

Ik had de sluiting in februari gepland, een maand waarin de bezetting altijd het laagst is en er geen cursussen zijn. Maar vanaf maart zijn er wel cursussen en is de bezetting hoger, dus als de verbouwing zou uitlopen zou dat heel vervelend zijn. Het werk verliep gelukkig voorspoedig en volgens planning. Halverwege

Het Nederlands Instituut in Athene.

De Tempel van de Olympische Zeus.

maart waren alle kamers weer beschikbaar, zonder overschrijdingen en alles werkt prima. Het comfort is duidelijk verbeterd en het is niet ten koste gegaan van de hoeveelheid overnachtingsplekken.

Gevarieerd cursusaanbod

Onze cursussen waren onder mijn voorganger al divers, en die diversiteit heb ik proberen door te zetten en te versterken. De cursus ‘Migration in the Margins of Europe’, die we samen met het IMES en de VU organiseren (Trifon Bambilis is daar de drijvende kracht), is inmiddels uitgebreid: in 2016 werd hij deels in Istanbul, deels in Athene gehouden. De politieke situatie in Turkije is helaas zo moeilijk dat we in 2017 en 2018 het programma weer tot Athene beperkt hebben. De cursus is onverminderd inspirerend en van

een hoog niveau, ook dankzij de deelname van Dimitris Dalakoglou van de Vrije Universiteit.

Trifon heeft een ook tweede cursus georganiseerd, de zomercursus ‘Visual Ethnography of Cityscapes’, die razend populair is en waarvan een deel van de producten is vertoond op het jaarlijkse Ethnofest-festival te Athene (die ook bijdragen aan de cursus). De resultaten zijn ook te zien op de mooie website van Ethnofest: <https://www.ethnofest.gr/summerschool/summer-school-2015/>

Sofia Voutsaki, hoogleraar Griekse archeologie van Groningen, organiseerde een cursus ‘Death in the Greek World’, waarbij de antropologische component steeds belangrijker wordt: niet alleen de Kerameikos en Marathon, maar ook het Wiener Lab, het Amerikaanse laboratorium waar menselijke en dierlijke resten worden bestudeerd, en de Eerste Begraafplaats worden bezocht. Ook uit Groningen komt Onno van Nijf, hoogleraar oude geschiedenis, die samen met Mathieu de Bakker (Universiteit van Amsterdam) de ‘Epigrafie cursus’ verzorgt, terwijl hij ook eens per jaar een cursus organiseert die op Romeins

Griekenland is gericht; in 2016 ‘Athletes and Oracles’ en in 2017 ‘Athens and Rome’.

Een van mijn voorgangers, Gert Jan van Wijngaarden (Universiteit van Amsterdam), organiseerde – vooral voor studenten van buiten de oudheidkunde – de cursus ‘Greece, Cradle of Civilisation?’. Een inleiding op de Klassiek-Griekse beschaving maar tegelijk ook een kritische reflectie op de status die wij deze periode toebedelen. Eveneens mag de Byzantijnse archeologie zich in deze jaren verheugen in een praktische cursus gegeven door Joanita Vroom (Universiteit Leiden), voor een groot deel in Chalkis.

Daarnaast is er eindelijk een gezamenlijke NWIB-cursus (Nederlandse Wetenschappelijke Instituten in het Buitenland) over de rol van erfgoed

in het Athene, Rome, Florence en Sint-Petersburg van vandaag, een Bachelor-honourskursus. Verder zetten we de cultuurhistorische cursus 'Confronting the Classics' voort die we samen met Rome en de Zweedse instituten in Rome en Athene organiseren – al werkt initiatiefnemer Arthur Weststeijn niet meer bij het KNIR. Ook de cursussen Nieuwgrieks, verzorgd door het Taalhuis Amsterdam, kennen alleen maar enthousiaste deelnemers, die zich niet alleen de taal maar ook de cultuur in een intensief lesprogramma eigen maken.

Een nieuwe formule

Lezingen en conferenties organiseren we te veel om allemaal op te willen noemen. Willem Ledeboer belicht elders in deze *Athena* de lezingen- en conferentieserie rond hedendaagse Griekse geschiedenis die hij heeft geïnitieerd. Een belangrijke uitbreiding van het activiteitenterrein van het NIA. Een andere nieuwe serie is bedacht en georganiseerd door Emmy Makri, 'Concepts of crisis', waarin het verschijnsel 'crisis' zowel door een filosoof als door een wetenschapper uit een andere discipline wordt belicht, met interessante contrasten, en soms zelfs botsingen, tussen de benaderingen.

De jaarlijkse 'Annual'-lezing werd in 2016 gegeven door Onno van Nijf, professor oude geschiedenis te Groningen, over zijn onderzoek naar atletische festivals ten tijde van de Romeinen, in het kader van het 'Anchoring Innovation'-onderzoek dat zo succesvol onderzoeksgelden heeft verworven en dat met deze lezing in Griekenland werd geïntroduceerd. In 2017 belichtte Vladimir Stissi zijn ideeën over mogelijk afwijkende vormen van poliscentra aan de hand van de kennelijk vrij kleine kern van het oude Halos, die hij de komende jaren wil onderzoeken.

Een nieuwe 'formule' is de 'Early Career Scholar Conference'. Een net of bijna gepromoveerde wetenschapper krijgt het podium om naar eigen inzicht een conferentie te organiseren en de resultaten ervan te publiceren. De eerste conferentie werd georganiseerd door Tamara Dijkstra en Inger Kuin van de Rijksuniversiteit Groningen, 'Strategies of Remembrance in Greece under Rome'; daarna heeft Tamara nog een conferentie georganiseerd over de interpretatie van grafcontexten, en hebben Anna Meens en Margarita Nazou wetenschappers bij elkaar gebracht om ideeën uit te wisselen over de mogelijkheden die de bestudering van aardewerk uit field surveys biedt ('Fields Sherds and Scholars').

Ook voor deze conferentie wordt een NIA-publicatie voorbereid.

Daarnaast organiseerde ikzelf in 2016 een conferentie met Dimitris Palaiothodoros, een collega van de universiteit van Thessalië, over Atheens beschilderd aardewerk in Griekse context (Oikos Taphos Temenos), terwijl uit de samenwerking met de Belgische archeologische school een conferentie over de Obool van Charon voortkwam. Het muntje dat de dode meekrijgt in de mond om de veerman des doods te betalen bleek een literair en archeologisch zelden geattesteerd verschijnsel te zijn.

Samen met de Belgen en de Noren organiseerden wij 'Approaching Emotions', naar aanleiding van de tentoonstelling in het Akropolis Museum over emoties in de antieke kunst. Ook het Onassis-fonds ondersteunde deze conferentie, die plaatsvond in de ruime en fraaie aula van het Akropolis Museum. De conferentie 'Herodotus in Modern Europe', georganiseerd door Irene de Jong en Pim den Boer, hervatte de traditie van de '... in Modern Europe'-conferenties, over de betekenis van de vader van de geschiedschrijving in de cultuurgeschiedenis van ons continent.

Onze medewerker sociale wetenschappen, Trifon Bambilis, organiseerde de conferentie 'Turkey in Transition(?): Before and After the Attempted Coup' waarin de recente coupoging en de reactie erop werden geanalyseerd, met onder meer medewerking van een behoorlijk aantal Turkse politicologen. De *keynote lecture* was van voormalig europarlementariër Joost Lagendijk, wiens twitteraccount kort daarna door waarschijnlijk een Turkse organisatie gehackt werd. Mede-organisator Nikos Christofis verwerkt de resultaten in een boek dat bij Routledge zal verschijnen.

Wij hebben ook medewerking verleend aan conferenties waarvoor anderen het initiatief namen: 'Learning from Documenta' van de Panteion universiteit (Eleana Yalouri), 'Theorizing historical culture', georganiseerd door de bekende Griekse historicus Antonis Liakos, 'exhibiting dress' met de Hellenic Costume Society. Ook gaven we gastvrijheid aan de nieuwe UvA-professor stedelijke planologie Maria Kaika voor haar conferentie over armoede in Athene tijdens de crisis.

Toestemming veldwerk

Het NIA dankt zijn ontstaan aan de wens van de universiteiten archeologisch veldwerk in Griekenland te verrichten. Ondanks al onze andere activiteiten is de jaarlijkse aanvraag van de toestemmingen daarvoor

nog steeds onze kerntaak. Veel veldwerkprojecten verkeren in het laatste stadium van hun project: voorbereiding van de uiteindelijke publicatie. Geraki, Boeotië, Zakynthos: er is niet of nauwelijks meer veldwerk maar wel veel studie van het opgegraven of opgeraapte materiaal. Voor deze projecten hoeven wij als instituut geen toestemming meer aan te vragen.

Dat moet wel voor het actieve project van Jan Paul Crielaard (VU) in Zuid-Euboea (Karistia). Een probleem bij dit project was dat luchtfotografie met behulp van een drone daar een onlosmakelijk onderdeel van uitmaakt, en de regels hierover net veranderd zijn: er is ook toestemming nodig van de Dienst Burgerluchtvaart. Omdat we nog geen ervaring met deze nieuwe regeling hadden, was het een hele speurtocht, die mede met hulp van onze Belgische collega Panos Iossif, die al voor het Thorikos-project met dit bijltje had gehakt, tot een goed einde gebracht is (hopelijk, want de *permit* is nog niet binnen).

Nog complexer was de nieuwe aanvraag voor Halos. Twee Nederlandse universiteiten, Groningen en Amsterdam, willen de (waarschijnlijk) klassieke incarnatie van deze Thessalische stad blootleggen op de Magoula Plataniotiki en de site in zijn ruimtelijke context plaatsen, in samenwerking met de Eforie van Magnesia (in het bijzonder Vaso Rondini) en Iannis Lolos van de Universiteit van Thessalië. Of dat nog niet ingewikkeld genoeg is, moet er ook nog grond aangekocht worden waarvan de eigenaar soms zelfs niet bekend is. De aanvraag voor dit razend interessante project is rondgekomen en nu is het wachten op de uitspraak van de Centrale Archeologische Raad (KAS).

Donatie VVNIA

De beurzen, waar de VVNIA substantieel aan bijdraagt door de jaarlijkse donatie aan de Goekoop-ontwikkelingsbeurzen, blijven populair en de afgelopen twee jaar hebben een twintigtal studenten uit diverse studierichtingen gebruik gemaakt van deze mogelijkheden. De trend dat de langere beurzen moeilijk zijn voor studenten in het huidige, steeds strakkere studiestramien doet helaas nog steeds opgeld.

De bibliotheek is verblijd met donaties van dubbele exemplaren van de UB van de UvA, met schenkingen van professor Hemelrijk en van de helaas overleden vriend van het instituut Arnold van Akkeren. De verwerking van deze omvangrijke schenkingen zal nog wel enkele jaren duren. Dit geldt niet voor het prachtige jubileumgeschenk van de VVNIA, die onmiddellijk in de catalogus is opgenomen. Het NIA heeft een relatief kleine bibliotheek, die vooral

Enkele van de geschonken Loeb-deeltjes.

een handbibliotheek wil zijn voor de studenten en onderzoekers. Daar horen de kleine Loeb-deeltjes natuurlijk bij uitstek bij, maar onze bibliotheek had een onvolledige set van de Griekse reeks. De VVNIA heeft met een schenking van tientallen deeltjes substantieel bijgedragen aan de aanvulling van deze onmisbare basisbibliotheek.

Voor de groeiende bibliotheek had ik besloten boekenkasten te plaatsen in de Mannekenszaal op de eerste verdieping. Deze zaal is bedoeld voor tentoonstellingen, maar die organiseren wij niet zo vaak en dat zullen we in de toekomst ook niet doen. Daardoor is de zaal vooral heel leeg, en heeft een kille uitstraling en een akelige akoestiek. Door de twee langste wanden van kasten te voorzien is de ruimte een stuk warmer geworden, de galm is verdwenen en we kunnen 200 strekkende meter meer boeken kwijt. En uiteraard kunnen we de zaal nog gebruiken voor recepties, onderwijs en in iets beperktere mate voor tentoonstellingen.

Zul je altijd zien: net toen het besluit was gevallen, maar de kasten er nog niet waren, kregen wij voorstellen voor drie tentoonstellingen: ‘Orange Water’, een presentatie van beeldend kunstenaars die tussen Nederland en Griekenland werken, georganiseerd door Apostolis Zolotakis; ‘Aegean Sea’, de jubileumtentoonstelling van Hans Giesen, de Nederlandse schilder die al vijftig jaar op Paros werkt; en ‘Such a Tender Nothingness’, een poëtische tentoonstelling van foto’s van Maria Ikonomopoulou. Alle drie de presentaties, geopend door de ambassadeur Caspar Veldkamp, waren succesvol en drukbezocht.

Bakhuizen-archief

Het is de ambitie (en zelfs de wettelijke plicht) van het NIA veldwerkdokumentatie te beheren

van de archeologische projecten die onder onze verantwoordelijkheid zijn uitgevoerd. Zolang een project nog gaande is, en dat kan heel lang zijn, berusten de gegevens doorgaans bij de uitvoerders. Een archief dat we wél hadden was dat van de oprichter van ons instituut, Kees Bakhuizen.

Na een inventarisatie daarvan door Jorrit Kelder in het begin van dit millennium doken er nog enkele verhuisdozen materiaal op, waardoor een nieuwe inventarisatie nodig was. Dit werd uitgevoerd door de enthousiaste stagiair Niels Dijkstra, student oude geschiedenis van de Rijksuniversiteit Groningen, met een database opzet die ons door Hans Mesdag van het Stadsarchief ter beschikking was gesteld. Het resultaat was een goed geordend en materieel verzorgd correspondentiearchief. De vele foto's en dia's wachten nog op ontsluiting en digitalisering.

Plannen voor de komende tijd

In de toekomst trekken we de lijnen door die ik hierboven heb geschetst. In de tweede helft van 2018 zal er een lezingenreeks beginnen die het Nederlandse archeologische veldwerk in een breder kader plaatst. In 2019 zullen we een grote conferentie organiseren om het 50ste jubileumjaar van de verwijdering van Griekenland uit de Raad van Europa wegens mensenrechtenschendingen van het kolonelsregime (1969) te gedenken. Max van der Stoep speelde daar een grote rol in als rapporteur; Nederland was met Noorwegen, Denemarken en Zweden het land dat deze procedure in gang had gezet. Om deze reden gaan we de conferentie ook samen met de instituten van deze landen organiseren.

Nu Nieuwgrieks aan de Universiteit van Amsterdam een nieuwe leerstoel heeft, ingevuld door Maria Boletsi, zullen wij kijken hoe wij in de komende jaren meer kunnen samenwerken.

In de opnieuw gestarte reeks 'Publications' zullen de komende jaren nog meer resultaten van conferenties gepubliceerd worden; het is ook de bedoeling dat deze reeks het platform wordt voor publicatie van veldwerk dat onder de aegis van het NIA is uitgevoerd. Ook zullen we pogen van *Pharos* (die nu met enige achterstand te kampen heeft) een *open access*-publicatie te maken.

Kortom, plannen genoeg in het NIA. Maar daarover meer in de volgende *Athena!*

Winfred van de Put

Directeur van het Nederlands Instituut Athene

IN EEN VERANDERENDE WERELD

DE UNIEKE SMELTKROES VAN GRIEKSE EN ROMEINSE CULTUUR

Archeoloog en classica Tamara Dijkstra doet onderzoek naar de relatie tussen begrafenis cultuur en politieke en sociale veranderingen in Griekenland tussen 300 voor en 300 na Christus. De afgelopen jaren maakte ze vaak gebruik van de faciliteiten van het NIA. In het najaar van 2016 organiseerde ze, samen met collega-onderzoekers, twee congressen in de nieuwe NIA-conferentiereeks 'Early Career Scholar Conferences'.

Hoe gaan mensen om met het verlies van hun politieke autonomie, en hoe reageren ze op toenemende migratie en uitheemse culturele invloeden? Hoe bepalen mensen hun plaats in een wereld die gekarakteriseerd wordt door processen van globalisering? Dat vraagstuk is actueel: de Europese Unie heeft de afgelopen decennia steeds meer macht gekregen, wat geleid heeft tot grote successen, maar ook tot weerstand: Brexit is het voorbeeld *par excellence*.

Migratie is eveneens een hot topic: je kunt bijna overal zonder veel moeite naartoe reizen, maar ook klinkt vaak de roep om diezelfde mobiliteit aan banden te leggen. Vooral wanneer het gaat om mensen met niet-Westerse culturele achtergronden. Andere effecten van globalisering vinden we dan weer niet zo vervelend: vrijwel overal ter wereld wordt Coca-Cola gedronken, eten velen regelmatig pizza en dragen veel mensen spijkerbroeken en T-shirts.

Ook in de Oudheid zijn zulke processen van politieke en culturele veranderingen herkenbaar. In de Hellenistische en Romeinse periode (ca. 300 voor tot 300 na Christus) breidden grote rijken, eerst dat van Alexander de Grote en later het Romeinse Rijk, zich uit over de Mediterrane wereld en verder. Naast politieke hervormingen brachten zulke machtsverschuivingen ook sociale en culturele veranderingen met zich mee. Deze veranderingen zijn het onderwerp van mijn promotieonderzoek: wat voor invloed hadden globale ontwikkelingen op lokale gemeenschappen in Griekenland?

Romeinen naar het Griekse Patras

De casestudie binnen mijn promotieonderzoek is Patras, nu bekend als een van de grootste steden van Griekenland, maar in de Klassieke en vroeg-Hellenistische periode was het nog een vrij onbeduidende polis.¹ Dat veranderde toen de Romeinen interesse in Griekenland begonnen te krijgen. Toen de Romeinse generaal Lucius Mummius in 146 voor Christus Korinthe verwoestte, nam Patras de plaats in van Korinthe als belangrijkste havenstad van de Peloponnesos. Daardoor ging de stad er economisch op vooruit en ontstonden er intensieve contacten met regio's in het westen en oosten van het Mediterrane gebied.

Meer dan een eeuw later zag Augustus in dat de stad veel potentie had voor zijn politieke en economische doeleinden en besloot zijn grip op Patras te verstevigen. Hij stichtte er daarom een kolonie onder de naam *Colonia Augusta Achaia Patrensis*. Hoewel de stad voorheen formeel gezien al onder Romeins gezag stond, had ze tot dusver een eigen bestuur en opereerde vrijwel zelfstandig.

De kolonisatie door Augustus hield in dat het lokale bestuur ontmanteld werd, Romeinse magistraten het voor het zeggen kregen en er duizenden kolonisten in de stad werden gevestigd die allemaal een stuk grond kregen om van te leven. De lokale bevolking bleef in de stad wonen, maar had een ondergeschikte positie aan de Romeinse burgers.

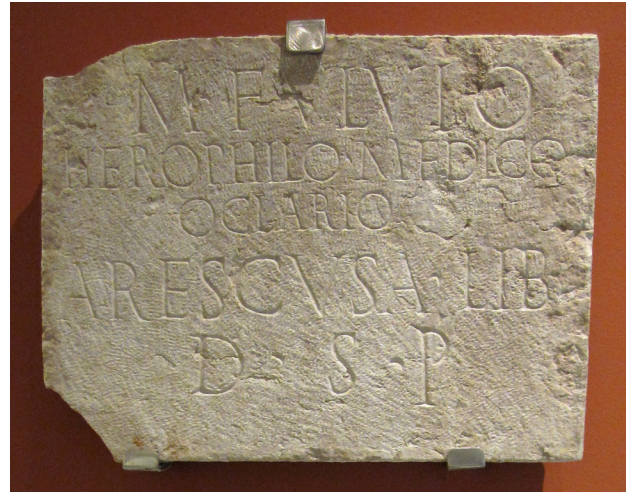
In de eerste twee eeuwen van onze jaartelling groeide Patras, als Romeinse kolonie, uit tot een van de welvarendste steden van Griekenland. Wat betekenden al die ontwikkelingen nou voor de levens van de inwoners? Hoe veranderden hun dagelijkse ervaringen? Archeologische resten vertellen daar meer over.

Vechten voor sociale status

Mijn onderzoek richt zich vooral op grafcultuur. De manier waarop mensen met hun doden omgaan is sterk cultureel bepaald en zegt veel over de identiteit van de overledene en de nabestaanden. De studie van grafgebruiken geeft veel inzicht in onder andere etnische achtergronden en culturele tradities, in ideeën over de dood, over geloof in een leven na de dood en over sociale normen en waarden.²

¹ Voor een overzicht van de geschiedenis en archeologie van Patras, zie Rizakis & Petropoulos 2006.

² Voor Griekse en Romeinse grafgebruiken, zie onder andere Garland 1985; Toynbee 1971; Hope 2009. Een goede introductie op de theorie en methodiek van grafveldonderzoek is *The Oxford Handbook of the Archaeology of Death and Burial* (2013).

Afb. 1. Grafsteen van Marcus Fulvius Herophilus, oogarts. Oppericht door Arescusa, een vrijgelaten slavin. Patras, 1ste eeuw na Christus. Foto: Tamara Dijkstra.

Grafmonumenten werden vaak gebruikt om bepaalde aspecten van de identiteit van de overledene te benadrukken: deugden bijvoorbeeld, of een beroep, maar ook sociale status of politieke en religieuze voorkeuren. Die onderlinge verschillen en veranderingen door de tijd heen geven inzicht in de grote verscheidenheid aan mensen en hun ideeën.

Zo laten de grafvelden van Patras zien dat er in de Klassieke en vroeg-Hellenistische tijd weinig sociale differentiatie was, terwijl in de vroeg-Romeinse periode er juist een sterke diversiteit te zien is. Die verandering is toe te schrijven aan de komst en aanwezigheid van mensen van verschillende etnische en culturele achtergronden, zoals Romeinse kolonisten en lokale Grieken (zie afb. 1). Bovendien is er een sterke tendens onder de elite om zo spectaculair mogelijke tombes op te richten. Daarnaast verschijnen er meer en meer familietombes.

Deze ontwikkelingen geven aan dat de begraafplaatsen van Patras een arena werden voor een sociaal debat over wie (individu of familie) welke plaats innam in de samenleving.

De grote verschillen in grafgebruiken verdwijnen langzaam in de tweede eeuw na Christus. Er is een proces gaande van normalisatie, waarbij het belang van de benadrukking van etnische en culturele verschillen in het grafveld verminderde. Ook het debat over sociale status werd niet langer op de begraafplaatsen gevoerd. De grafvelden laten zien dat in Patras, na een lange tijd van integratie en acculturatie (het proces waarbij cultuur van de ene groep wordt overgenomen door een andere groep), een unieke smeltkroes van de Griekse en Romeinse cultuur was

ontstaan (zie afb. 2).³

Sporen uit het verleden

In het najaar van 2016 mocht ik twee congressen organiseren op het NIA in de reeks 'Early Career Scholar Conferences', waarvan de thema's nauw verbonden zijn met mijn onderzoek.⁴

Het eerste congres, 'Strategies of Remembrance in Greece under Rome', vond plaats van 19 t/m 21 oktober 2016.⁵ Mijn mede-organisatoren waren Inger Kuin (Rijksuniversiteit Groningen), Muriel Moser en David Weidgenannt (Goethe Universität Frankfurt am Main). Het onderwerp van de bijeenkomst was de vraag hoe zowel gemeenschappen als individuen herinneringsstrategieën toepasten in het Griekenland van de eerste eeuw voor Christus en de eerste eeuw na Christus.

Zoals eerder al kort gezegd, werd Griekenland in die periode ingelijfd in het Romeinse Rijk als de provincie Achaëa. De decennia van oorlog die hieraan vooraf waren gegaan, hadden hun sporen nagelaten. Zozeer zelfs dat Sulpicius, in een brief aan zijn vriend Cicero, hierover schreef:

*'Achter mij lag Aegina, vóór mij Megara, rechts de Piraeus, links Corinthe, steden die eens een grote bloeitijd hadden gekend, maar nu geveld en verwoest voor onze ogen liggen (prostrata et diruta ante oculos iacent). (...) Ach! Waarom winden wij, nietige mensen, ons op, als er iemand van ons omgekomen of gedood is, wier leven nu eenmaal verhoudingsgewijs kort moet zijn, terwijl er op één enkele plaats zoveel lijken van steden (cadavera oppidum) ter neer geworpen liggen?'*⁶

Ook in de moderne historiografie zijn deze eeuwen vaak gekarakteriseerd als een periode van verval. Dankzij recent literair, epigrafisch en archeologisch onderzoek, waarbij onder andere gewezen is op de

Afb. 2. Grafsteen van gladiator Trypheros. De kransen en de palmtak symboliseren zijn twaalf gewonnen gevechten. De kleine jongen op de afbeelding is waarschijnlijk Alexander, de zoon van Trypheros, die deze grafsteen oprichtte ter herinnering aan zijn vader. Patras, 100-300 na Christus. Foto: Tamara Dijkstra.

economische vooruitgang en culturele bloei, is dit beeld in de laatste jaren genuanceerd.⁷

Tijdens ons congres, dat zich eveneens als doel stelde om de grote vitaliteit van Griekenland onder Rome te benadrukken, bespraken we welke rol herinneringsstrategieën hadden in de aanpak van actuele problemen, of in het nastreven van specifieke politieke en/of maatschappelijke doeleinden. Met herinneringsstrategieën wordt bedoeld: het bewuste gebruik van het verleden, door bijvoorbeeld terug te grijpen op traditionele culturele uitingen. Of het benadrukken van in het verleden behaalde successen van Griekenland, zijn steden en inwoners.

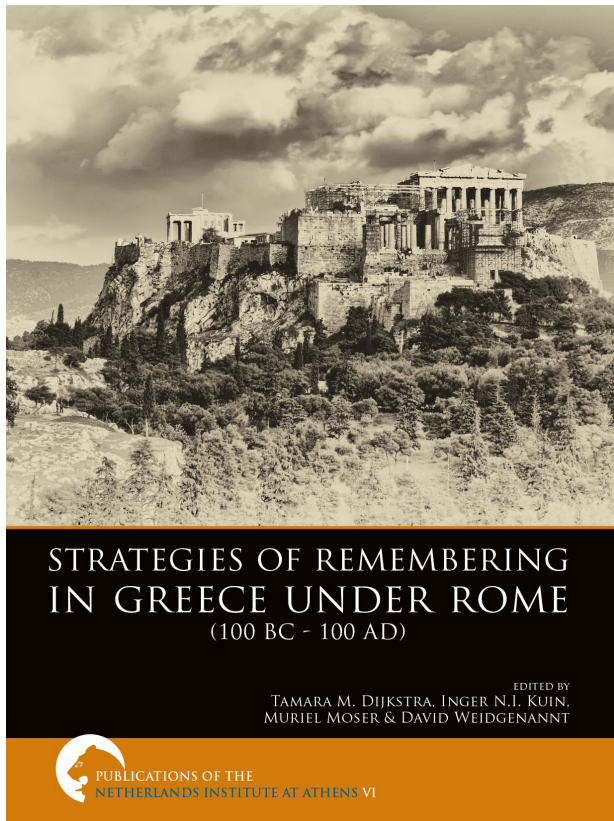
⁷ Zie bijvoorbeeld: Alcock 1993; Spawforth 1996; 2012; Rizakis & Lepenioti 2010.

³ Zie voor meer over mijn onderzoek: Dijkstra 2013; 2015; in press.

⁴ Mede namens mijn co-organisatoren wil ik bij deze nogmaals de medewerkers van het NIA bedanken voor al hun hulp bij het verwezenlijken van deze conferenties, in het bijzonder Emmy Makri en Willem Ledebor.

⁵ Naast het NIA gaf de Deutsche Forschungsgemeinschaft (in het kader van SFB 1095 'Discourses of Weakness and Resource Regimes', www.sfb1095.net) een genereuze bijdrage aan de organisatie van het congres en de publicatie van de congresbundel.

⁶ Cicero, Ad fam. 4.5.4. Vertaling: G. Bartelink (1974) Echo's van Sulpicius' troostbrief, *Hermeneus* 45, 239-244.

Afb. 3. De congressbundel 'Strategies of Remembering in Greece under Rome' is onlangs verschenen bij Sidestone Press.

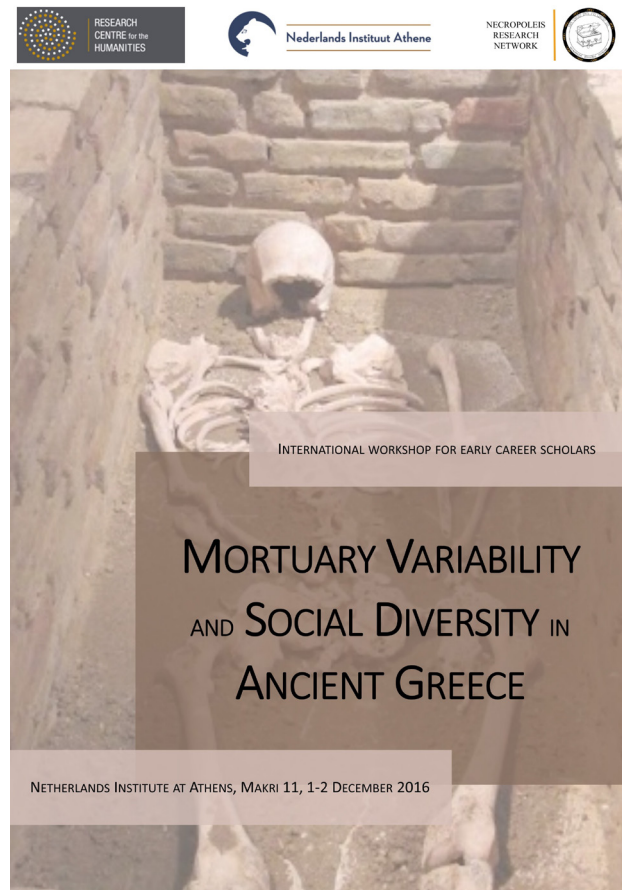
Deelnemers uit vele windstreken

De deelnemers aan deze conferentie waren promovendi en 'early career scholars' evenals senior wetenschappers afkomstig van universiteiten in Nederland, Duitsland, het Verenigd Koninkrijk, Zwitserland, Griekenland, Italië en de Verenigde Staten. Samen gaven zij dertien lezingen en zeven zogenaamde 'lightning' presentaties, waarbij onderzoek gepresenteerd werd door middel van een poster en een korte mondelinge toelichting.

Een greep uit de onderwerpen: het hergebruik van Klassieke en Hellenistische monumenten voor Romeinse weldoeners; Augustus' redenen voor de verplaatsing van de vijfde-eeuwse tempel van Ares naar de Atheense agora; het gebruik van grafmonumenten voor de expressie van culturele en etnische identiteit door minderheden; het opnieuw instellen van oud-Griekse festivals en de rol van (graf)monumenten en gebouwen

⁸ Het Research Centre for the Humanities (www.rchumanities.gr) zorgde voor een belangrijk deel van de financiering. Het congres had plaats in de reeks Research Meetings van het Necropolis Research Network (independent.academia.edu/NecropoleisResearchNetwork).

Een congres-bundel is in voorbereiding.

Afb. 4. 'Mortuary Variability and Social Diversity in Ancient Greece' was opgezet als een workshop specifiek gericht op jonge onderzoekers uit heel Europa.

in het bepalen van machts- en statusverhoudingen in lokale gemeenschappen en tegenover Rome.

De verscheidenheid van de onderwerpen die de revue passeerde, benadrukte dat de symbolische waarde van het verleden en van tradities een uiterst krachtig instrument vormt in een veranderende wereld. De congressbundel *Strategies of Remembering in Greece under Rome (100 BC-100 AD)* is de eerste uitgave in de hernieuwde serie *Publicaties van het Nederlands Instituut van Athene* (zie afb. 3).

Levendige discussies over de dood

Samen met Nikolas Dimakis (National and Kapodistrian University of Athens) mocht ik het congres 'Mortuary Variability and Social Diversity in Ancient Greece' organiseren, dat plaatsvond op 1 en 2 december 2016.⁸ Doel van het congres was de verkenning van moderne theoretische en methodologische benaderingen van archeologische overblijfselen van begrafenispraktijken, zoals monumenten en grafgraven, maar ook skeletresten. Ook wilden we bespreken hoe we deze benaderingen kunnen toepassen in interdisciplinaire analyses om

inzicht te krijgen in antieke gemeenschappen, sociale groepen, en individuen.

Sofia Voutsaki (professor Griekse archeologie, RUG) was uitgenodigd om de openingslezing te verzorgen. De titel van haar betoog was: ‘Classical Archaeology, Archaeological Theory, Archaeological Science, and the Study of Death’. De overige bijdragen omvatten de periode van de vroege IJzertijd tot de Byzantijnse tijd, en gingen over zowel nieuwe onderzoekstechnieken (zoals isotopenonderzoek aan skeletresten om herkomst en dieet van individuen te bepalen), als de toepassing van traditionele archeologische methoden, resultaten van recente opgravingen en het nut van het onderzoeken van oud materiaal (*legacy data*).

Enkele van de thema’s die centraal stonden in de presentaties en tijdens de levendige discussies waren de interpretatie van sociale identiteiten en sociale rollen, studies naar gezondheid en voedingspatronen, vragen rondom migratie en territorialiteit, evenals de invloed van verschijnselen als oorlog, hongersnoden en urbanisatie op de manier waarop mensen omgingen met hun doden.

Deze bijeenkomst, opgezet als een workshop, was specifiek gericht op jonge onderzoekers die verbonden zijn met Europese universiteiten en medewerkers van de Griekse archeologische dienst die zich bezighouden met begrafenis cultuur in Griekenland. De dialoog tussen die twee groepen archeologen wilden we op deze manier graag bevorderen. Het NIA, middels de ‘Early Career Scholar Conferences’-serie, bood ons de ideale setting om een dergelijke internationale samenwerking op te zetten.

Tamara M. Dijkstra

Tamara Dijkstra is promovenda aan de Rijksuniversiteit Groningen. Haar project, getiteld ‘Civic and Cultural Identity in a Changing World, Analyzing the Mortuary Practices of the Postclassical Peloponnese’, is gefinancierd door de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO). Naast haar promotieonderzoek is zij als archeoloog verbonden aan het Halos Archaeological Project, en is zij één van de ambassadeurs (proxenoi) van het NIA.

Literatuur

Alcock, S.E., 1993. *Surveying the Peripheries of the Hellenistic World*. Cambridge: Cambridge University Press.

Afb. 5. Tamara Dijkstra introduceert een van de sprekers tijdens de workshop.

Dijkstra, T., 2013. *Colonia Augusta Achaica Patrensis: grafveld en identiteit in een Romeinse kolonie in Griekenland*. *Tijdschrift voor Mediterrane Archeologie*, 50.

Dijkstra, T.M., 2015. *Burial and Commemoration in the Roman Colony of Patras*. In S. T. Roselaar, ed. *Processes of Cultural Change and Integration in the Roman World*. Leiden: Brill, pp. 154–174.

Dijkstra, T.M., in press. *Strategies of Remembering in the creation of a colonial society in Patras*. In T.M. Dijkstra, I.N.I. Kuin, M. Moser, D.T. Weidgenannt, eds. *Strategies of Remembering in Greece under Rome, 100 BC-100 AD*, Leiden: Sidestone Press.

Garland, R., 1985. *The Greek way of death*, London: Duckworth.

Hope, V.M., 2009. *Roman Death*, Cornwall: MPG Books Ltd.

Rizakis, A.D. & Lepenioti, C., 2010. *Roman Peloponnese III. Society, economy and culture under the Roman Empire: continuity and innovation*, Athens: Diffusion De Boccard.

Rizakis, A.D. & Petropoulos, M., 2006. *Ancient Patras*. In T. E. Sklavenitis & K. S. Staikos, eds. *Patras. From Ancient Times to the Present*. Athens: Kotinos Editions, pp. 4–57.

Spawforth, A.J.S., 1996. *Roman Corinth: The formation of a colonial elite*. In A. D. Rizakis, ed. *Roman Onomastics in the Greek East: Social and Political Aspects: Proceedings of the International Colloquium organized by the Finnish Institute and the Centre for Greek and Roman Antiquity, Athens 7-9 September 1993*. Athens: Diffusion De Boccard, pp. 167–182.

Spawforth, A., 2012. *Greece and the Augustan Cultural Revolution*, Cambridge: Cambridge University Press.

Toynbee, J.M.C., 1971. *Death and burial in the Roman world*, London: Thames & Hudson.

'LIVING WITHIN WALLS'

BRUISENDE EXPOSITIE IN ATHENE VAN RIETVELD ACADEMIE-STUDENTEN

Zes 'jonge honden' van de afdeling Beeld & Taal gingen naar Athene en ontdekten de stad vanuit het NIA. Hun indrukken verwerkten ze in performances, installaties en videokunstwerken die werden geëxposeerd in de CHEAPART galerie in de wijk Exarchia. Kunstenaar Teun Grondman was een van de studenten die aan dit verrassende en soms verwarrende project meedeed.

Wat betekent het om op te groeien in Europa? Dat is wat wij, zes studenten van de Gerrit Rietveld Academie in Amsterdam, ons vorig jaar afvroegen. Als een stel hoogopgeleide jongeren op een heel diverse school identificeren onszelf maar al te graag als Europeaan, maar wat betekent 'Europeaan' eigenlijk? En hebben andere 'Europeanen' dezelfde ideeën als wij? Omdat we dit wilden onderzoeken en voelden dat Amsterdam ons onvoldoende antwoord bood, gingen we twee weken naar Athene, van 4 tot 18 mei 2017.

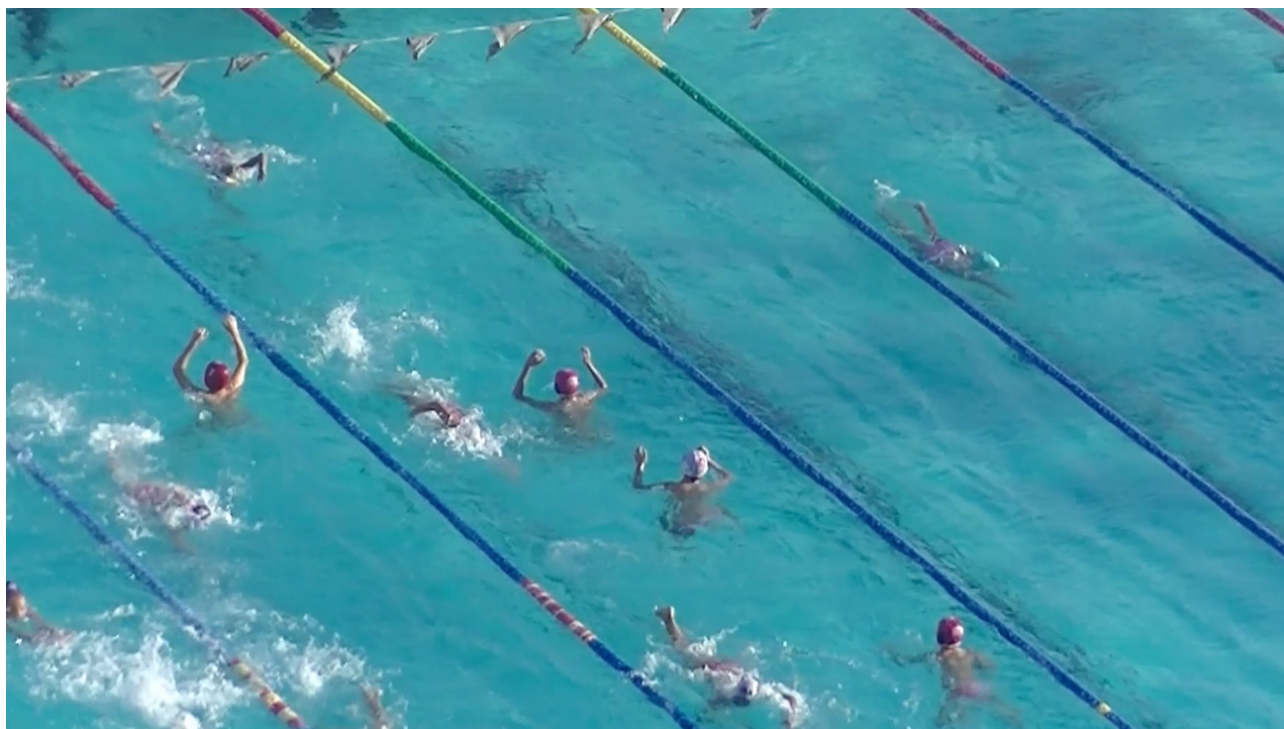
We kozen voor Athene, omdat dit op een bepaalde manier de belangrijkste stad van Europa is.

Waar Brussel weliswaar politiek gezien de hoofdstad van de Europese Unie is, kan Athene gezien worden als de stad waar de problemen – identiteit, schuld, onrust, vluchtelingen, grenzen – pas echt naar de oppervlakte komen. Athene als 'identified patient' van Europa: de symptoomdrager van een disfunctionele familie, en tegelijkertijd Athene als bakermat van de westerse democratie, vijftienghonderd jaar geleden. En tevens, als toevallige bijkomstigheid, op dat moment de gastheer van de 14de editie van het prestigieuze Duitse kunstfestival Documenta.

De CHEAPART Gallery

Wij – Tamar Berends, Francine ten Brummelhuis, Teun Grondman, Wietske Joan, Meike Legêne en Menno van Winden – zaten vorig jaar in het eerste vakjaar van de afdeling Beeld & Taal van de Gerrit Rietveld Academie. Op deze afdeling wordt veel geschreven – literatuur, non-fictie, poëzie – en beeldende kunst gemaakt, die dankzij de combinatie met tekst vaak een narratief karakter krijgt.

Onze wens was om in Athene de situaties en mensen van de stad te ontdekken, onze indrukken te verwerken en vervolgens de resultaten ter plekke te exposeren, in de CHEAPART Gallery in Exarcheia, de meest bruisende wijk van Athene. De expositie 'Living Withing Walls' opende op zaterdag 13 mei en bleef vier dagen open. We vonden het heel belangrijk

Afb. 1. Beeld uit 'In Every Revolution Someone Needs to Clean the Toilet' van Wietske Joan.

om de indrukken die we opdeden ook daar tentoon te stellen en niet alleen in Amsterdam, omdat we de reis zagen als een manier om ideeën uit te wisselen met Grieken.

Met zijn zessen kwamen we zelf op het idee voor dit project, maar hadden het niet zonder hulp kunnen realiseren. Niet alleen was de Rietveld Academie bereid om bij te dragen aan de vliegreis, maar we hadden gedurende de twee weken ook het grote privilege om in het Nederlands Instituut in Athene te mogen verblijven.

Die stimulerende maar rustige locatie in het centrum van de stad was de ideale plek waar we konden overleggen, werken, schrijven, en vanwaar we de rest van de stad konden verkennen. De binnenplaats was een perfecte vergaderlocatie en de bibliotheek met haar collectie academische werken bood een prachtige werkplek en inspiratiebron. Via een docent van de Gerrit Rietveld Academie kwamen we in contact met de Griekse kunstenaar Maria Schina, die ons project ter plaatse behulpzaam en bekwaam heeft begeleid.

Wijken vol graffiti

Binnen twee weken een stad leren kennen, kunst maken, een goede en consistente expositie inrichten en promoten is zeker niet gemakkelijk. We hebben

Afb. 2. 'Dear' van Menno van Winden.

ons dan ook elke dag uit de spreekwoordelijke naad gewerkt. Grofweg de eerste week besteedden we aan het maken van individuele kunstprojecten. We bezochten belangrijke locaties in Athene: de Acropolis, Exarcheia, verscheidene galerieën en musea, evenementen van Documenta, de wijken Omonia en Piraeus. We gingen naar opvangcentra voor vluchtelingen, kunstacademies en universiteiten om met mensen te praten. En elke dag werd begonnen en beëindigd met een lange bespreking in het NIA om elkaar verder te helpen, regelmatig in de aanwezigheid van Maria Schina.

De tweede week besteedden we aan het maken van de expositie in de CHEAPART Gallery, dat wil zeggen, het bijeenbrengen van wat iedereen heeft gemaakt in één ruimte en het vormen tot een consistent geheel.

Natuurlijk hebben we ons voorbereid door ons van te voren goed in te lezen, maar toen we eenmaal arriveerden kwamen we erachter dat we eigenlijk nog maar weinig wisten over Athene en wat we hier nou eigenlijk wilden doen. We zagen hele wijken vol graffiti, en waar Nederlandse graffiti

Afb. 3. Performance van Francine ten Brummelhuis.

Afb. 4. 'Let Me Exoticize You' van Tamar Berends.

Afb. 5. Het luchtbed uit 'Let Me Exoticize You'.

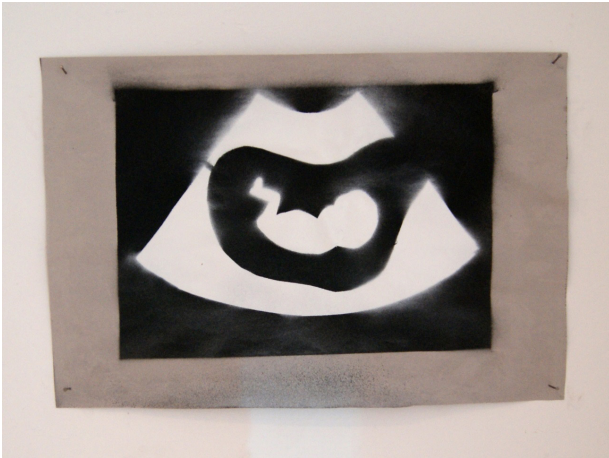
vaak vrij betekenisloos blijft waren hier grote uitingen van onvrede te lezen. Documenta werd in grote zwarte letters becommentarieerd met 'NARCISSISTS OF THE WORLD UNITE – CRAPUMENTA 14' en we vroegen ons af of we zelf ook narcisten waren.

Tijdens lange gesprekken met elkaar en met Griekse studenten kwamen we erachter dat we eigenlijk niet de stad Athene wilden onderzoeken, of in elk geval niet alleen, maar voornamelijk de positie die wijzelf innemen op die plek. Op momenten was het een heel moeilijk proces en onderling was er ook zeker af en toe onenigheid. Maar uiteindelijk slaagden we erin om een expositie te maken waar we onze zoektochten konden verenigen.

Dobberen op een gouden luchtbed

Wietske maakte een tekst en een video-installatie genaamd 'In Every Revolution Someone Needs to Clean the Toilet', over hoe uitzonderlijk moeilijk het bleek voor haar om dicht bij vluchtelingen te komen. Menno maakte een installatie van duizenden gipsen steentjes die deed denken aan de brokkelende grens van Europa. Tamar reageerde op een tekst die ze tegenkwam op een gebouw: 'Dear Documenta: I refuse to exoticize myself to increase your cultural capital' en besloot een vies vijvertje bij een drukke weg tegenover het Pedion Aeros-park te 'exotiseren' door er in een gouden kostuum op een gouden luchtbed in te zonnebaden. Het luchtbed, dat na deze actie al snel desintegreerde, werd ook tentoongesteld.

Francine maakte een performance en een installatie over afgesloten leegtes en gebruikte

Afb. 6. 'Zwangere Stad' van Meike Legêne.

hiervoor paprika's, die hol zijn van binnen en hierdoor een natuurlijke, pasgeboren gesloten leegte bezitten, waarvan ze de lucht probeerde in te ademen. Meike maakte een film over de reis naar Athene, met een narratief waarin het lijkt alsof de film vanuit de toekomst terugkijkt op het heden. Daarnaast verspreidde ze graffiti met het thema 'Zwangere Stad', als uiting van het gevoel dat er zich iets belangrijks aan het ontwikkelen was in Athene.

Ikzelf, Teun, werkte aan een project genaamd 'Try Crying or Die Trying', een fotoserie waarop te zien is hoe ik boven op de Mouseionheuvel er niet in slaag om echte emoties te voelen, en waar ik tegelijk reageer op het narcisme waar ik me als westerse Europeaan van beschuldigd voelde.

Waardevolle inzichten

Daarnaast werkten Meike en ik samen aan een groot wandkleed genaamd 'You Are Here', waarop lange conversaties die we bij een vluchtelingencentrum hadden met Griekse studenten en Duitse vrijwilligers hadden samengevat. Op dit doek konden bezoekers van de expositie hun eigen gedachten toevoegen, en op die manier wilden we de conversatie tussen culturen bevorderen.

We ontdekten dat Grieken een heel ander, pessimistischer idee hebben over Europa, en kwamen erachter hoe hetzelfde financiële en politieke systeem voordelig voor de ene groep kan zijn en nadelig voor de andere. Vooral dit werk leverde ons en de mensen waarmee we hebben gepraat veel waardevolle inzichten op.

Bij terugkomst verwerkten we de expositie

Afb. 7. Deel van 'Try Crying or Die Trying' van Teun Grondman.

'Living Within Walls' tot een online omgeving, een muurloze website waar een aantal werken nogmaals worden gepresenteerd, nu voor een potentieel wereldwijd publiek. Deze website werd begin juni gelanceerd tijdens een evenement op de Rietveld Academie. De expositie is terug te vinden op <http://bent.rietveldacademie.nl/living-within-walls>.

We zijn het NIA bijzonder dankbaar dat we gebruik hebben mogen maken van hun faciliteiten, ook al houden we ons geen van allen bezig met archeologie. De andere logés van het instituut waren heel geïnteresseerd en fijn gezelschap. Ook werden we met veel enthousiasme verwelkomd door Winfred en andere medewerkers van het instituut en zijn blij dat velen – zelfs Giannis, een van de bewakers – onze expositie hebben kunnen bezoeken.

Teun Grondman

Teun Grondman is kunstenaar, schrijver en muzikant en zit in het tweede vakjaar van Beeld & Taal aan de Gerrit Rietveld Academie in Amsterdam.

SLUIMEREND VERLEDEN

CONTEMPORAINE GESCHIEDENIS OP HET NIA

Sinds kort ontmoeten Nederlandse en Griekse wetenschappers uit diverse vakgebieden elkaar op het NIA. Tijdens die bijeenkomsten discussiëren ze over het recente verleden en maken daarbij gebruik van levende, individuele herinneringen en familieoverleveringen – met bijzondere aandacht voor de rol en functie van ‘oral history’. Mede-organisator Willem Ledeboer is inmiddels al druk bezig met de voorbereidingen van het volgende evenement.

Als je al ruim twintig jaar als niet-archeoloog op het NIA werkt, heb je uitgebreid kennis kunnen maken met dit boeiende wetenschapsgebied en zijn karakteristieke jargon. Tussen woorden als votiefgeschenk, paleosol, stijbeugelkan, proefsleuf en grafstele is profielwand denk ik toch wel mijn favoriet.

De profielwand (of -dam) is de dwarsdoorsnede van de diverse (pre)historische bodemlagen die zichtbaar wordt door de graafwerkzaamheden tijdens een archeologische opgraving. Zo is de profielwand dus eigenlijk een in aarde opgeslagen archief met data die getuigen van de geschiedenis van het opgravingsterrein. In het Grieks wordt voor profielwand het wel heel toepasselijke woord ‘martyras’ gebruikt, dat ‘getuige’ betekent. Bij de analyse van de archeologische vondsten en de reconstructie van de verdwenen samenlevingen die die objecten voortbrachten, spelen de verstilde verhalen van de bodemlagen een grote rol.

Maar dat ligt anders in het geval van de recente of contemporaine geschiedenis. Dan zijn de getuigen immers geen profielwanden, maar mensen met levende individuele herinneringen of familieoverleveringen. De historische reconstructie van het recente verleden die gebaseerd wordt op dergelijke levende getuigenissen heeft een veel minder duidelijk gelaagde structuur en een aanzienlijk beweeglijkere dynamiek. Dat zag ik eigenlijk voor het eerst na het uitbreken van de crisis die Griekenland teistert.

‘Burgeroorlog-jargon’

In de periode 2009-2014 hoorde ik steeds vaker namen, uitdrukkingen en woorden die blijkbaar een bijzondere lading hadden; een dubbele of andere betekenis die mij volstrekt onbekend was, maar die voor de

De put van Meligalas op Twitter.

Adonis Georgiadis over Grammos en Vitsi (Twitter).

Griekse taalgebruiker direct begrepen werd. Woorden als conservenblikjes, bontwerkplaatsen en putten bleken ineens niet langer alleen ‘conservenblikjes, bontwerkplaatsen en putten’ te betekenen, maar verwijzingen te zijn naar de bloedige Griekse burgeroorlog die Griekenland in de jaren meteen na de Tweede Wereldoorlog tot op het bot verdeelde.

De rechtse politicus Adonis Georgiadis sneerde op twitter¹ richting een linkse criticaster dat die nog steeds niet kon verkroppen dat ‘wij nou eenmaal gewonnen hebben op de Grammos en de Vitsi’, een verwijzing naar de Epirotische bergen waar de communistische rebellen in augustus 1949 definitief verslagen werden. Andersom verwensten linkse activisten hun politieke opponenten naar ‘de put van Meligalas’, de locatie waar de verzetsbeweging ELAS in september 1944 honderden collaborateurs – maar ook een onbekend aantal ongewapende burgers – executeerde.²

¹ <https://twitter.com/AdonisGeorgiadi/status/239643022684479488>

² Zie ondermeer:
<https://twitter.com/stergioszis/status/357920299968241665>
<https://twitter.com/karpens1968/status/338310853566812160>
https://twitter.com/PANOS_LEKKAS/status/301300636589387777

In de periode 2010-2013 woonde ik ruim twintig jaar in Griekenland en mijn Grieks was hooguit 1% minder goed dan dat het nu is. Desalniettemin was het voor het eerst in al die jaren dat dit ‘burgeroorlog-jargon’ zijn intrede deed in het publieke debat. Het meest verbluffende daarbij was dat iedereen alle tot dan toe onuitgesproken connotaties van die gebruikte woorden, termen en lokaties feilloos kon plaatsen en gebruiken. Vlak onder de zo stabiel lijkende ondergrond van de dagelijkse realiteit, bleken ineens talloze getuigenissen, herinneringen en overleveringen verstopt te liggen die op het moment van crisis als springlevende verhalen aan het oppervlak kwamen.

Ontmoeting met Griekse historici

De gedachte dat we ook als NIA iets met deze constatering zouden moeten doen, zoemde vervolgens een tijdlang door het instituut rond. Duidelijker contouren ontstonden tijdens het bezoek dat de historicus Frank van Vree, toenmalig decaan van de faculteit Geesteswetenschappen van de UvA en huidig NIOD-directeur, in oktober 2013 aan het NIA bracht. Daarbij vond een ontmoeting plaats met Griekse historici die zich bezighouden met de contemporaine geschiedenis van hun land. Er ontstond zich een open en vruchtbaar gesprek, waarin iedereen het voorstel steunde om het aandachtsgebied van het NIA uit te breiden met onderwerpen gerelateerd aan ‘contemporaine en moderne geschiedenis’.

Daarbij zou de aandacht niet alleen moeten gaan naar specifieke historische gebeurtenissen, zoals de Griekse burgeroorlog, het Nederlandse beleid ten aanzien van het Indonesische onafhankelijkheidsstreven, of de oorlog in voormalig Joegoslavië. Minstens zo belangrijk zijn de processen die ervoor zorgen dat sommige getuigenissen na verloop van tijd deel uit gaan maken van de ‘officiële’ geschiedsschrijving. Terwijl andere, tegengestelde getuigenissen verzwegen en vergeten lijken te worden... tot het moment dat ze plotseling weer voor het voetlicht komen.

Ook zou er binnen dit voor het NIA nieuwe terrein ook bijzondere aandacht komen voor de rol en functie van ‘oral history’, de ‘vorm van geschiedschrijving die is gebaseerd op retrospectieve herinneringen van ooggetuigen, meestal aan de hand van interviews. Tot dit werkveld hoort ook de reflectie op de ontwikkeling van de discipline, op interviewen als methode, op de relatie tussen interviewer en geïnterviewde en op de werking van het geheugen³. Het optekenen van oral history

wordt niet alleen binnen de historische wetenschap gebruikt, maar is ook een onderzoeksmethode die in toenemende mate door cultureel en sociaal antropologen wordt toegepast. Daarom werd in een vroeg stadium besloten om ook die vakgebieden nadrukkelijk bij onze initiatieven te betrekken.

‘Telling Histories: Images, Memories, Narratives’

Voor de verdere inhoudelijke invulling van dit voornemen konden we gelukkig rekenen op de ervaring en expertise van een aantal gerenommeerde Nederlandse en Griekse wetenschappers⁴, die ook onze uitnodiging enthousiast aanvaardden om mee te denken over concrete activiteiten. Besloten werd om het nieuwe aandachtsgebied van het instituut in te vullen met een drietal activiteiten: twee workshops in de tweede helft van 2016, voorafgegaan door een inleidende lezingencyclus in het academisch jaar 2015-2016.

De lezingencyclus vond plaats onder de overkoepelende titel ‘Telling Histories: Images, Memories, Narratives’ en was onder andere bedoeld om een gespecialiseerd en geïnteresseerd publiek in contact te brengen met het instituut. Daarbij richtten we ons dus nadrukkelijk niet alleen op historici gespecialiseerd in de contemporaine geschiedenis, maar ook op mensen uit vakgebieden als joodse studies, heritage- en memory studies, museumstudies en genocide- en holocauststudies; allemaal vakgebieden die in Griekenland helaas nog niet de academische status hebben die zij in Nederland genieten.

De lezingencyclus bestond uit 5 sessies. In elke sessie werd een overkoepelend thema door zowel een Griekse als een Nederlandse wetenschapper besproken. Een moderator begeleidde de lezingen en de uitvoerige discussies. Een korte selectie van onderwerpen die de revue passeerden: de wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog van de joodse gemeenschappen in Nederland en Griekenland (twee landen met een vergelijkbaar en uitzonderlijk

³ Definitie van de werkgroep ‘Oral History’ van het Huizinga Instituut <https://www.huizingainstituut.nl/werkgroep-oral-history/wat-is-oral-history/>

⁴ Zonder iemand te kort te willen doen, zou ik hier in ieder geval de volgende mensen van harte willen danken voor hun steun en betrokkenheid: Selma Leydesdorff (Universiteit van Amsterdam), Riki van Boeschoten (Universiteit van Thessalië), Bart Wallet (Vrije Universiteit), Pothi Hantzaroula (Egeïsche Universiteit), Rika Benveniste (Universiteit van Thessalië) en Anna-Maria Droumbouki (Vrije Universiteit Berlijn).

'History Unwanted' Workshop.

hoog percentage holocaustslachtoffers); de rol van monumenten in relatie tot de constructie van het collectief geheugen; de toenemende rol van social media (en met name youtube) bij uitingen van publieke rouw. Maar ook de bijna onuitspreekbare (of ongehoorde) getuigenissen van vrouwen die tijdens de burgeroorlogen in Bosnië respectievelijk Griekenland het slachtoffer werden van verkrachting; de musealisering van de holocaust in het Yad Vashem Holocaust Museum in Israël en kamp Westerbork (en de rol die persoonlijke getuigenissen daarbij spelen), en het lot van Griekse en Nederlandse collaborateurs na de Tweede Wereldoorlog.

Hoewel de twee presentaties op het eerste gezicht misschien niet in alle gevallen even goed op elkaar aansloten, zorgden de kundige moderators er bij elke sessie voor dat er toch een duidelijk verband tot stand kwam tussen de twee verhandelingen en het centrale thema. De sprekers die hun onderwerp tot dan toe eigenlijk alleen in de eigen Nederlandse of Griekse context hadden behandeld, gaven daarnaast aan dat ze het buitengewoon zinvol vonden om hun verhaal in het Engels in een internationale setting te presenteren. Tot slot bleek dat de lezingencyclus ook geslaagd was in zijn opzet om een geïnteresseerd en kundig publiek bijeen te brengen voor de workshops die op de agenda stonden voor het najaar van 2016.

Levendige discussies

De eerste workshop vond plaats op 30 september en 1 oktober 2016 onder de titel 'History Unwanted: Testimonies, silence and public memory'. De bijeenkomst bestond uit dertien presentaties met open en inspirerende uitwisseling van gedachten en expertise over 'ongewenste' of 'verzwegen' geschiedenis in uiteenlopende nationale contexten. Vanzelfsprekend was daarbij bijzondere aandacht voor het recente (20ste-eeuwse) verleden van Griekenland en Nederland (Griekse burgeroorlog, Indonesische onafhankelijkheidsoorlog), maar er werd ook ingegaan op onderwerpen als de bloedige conflicten in voormalig Joegoslavië en de plaats van Stalin in de Russische (publieks) geschiedenis na het uiteenvallen van de Sovjet-Unie.

Het laatste thema was ook een van de onderwerpen die aan de orde kwam in de openbare keynote lecture 'Narratives Competing for the Public Space in Post-Soviet Russia: A Case Study in Challenges to Transitional Justice'. Deze boeiende lezing, die aanleiding gaf tot een levendige discussie met het publiek werd gegeven door prof. dr. Nanci Adler (NIOD/UvA).

De tweede academische workshop 'Jewish Life after the Return: Dutch and Greek Experiences after the Shoah' (op 10 en 11 december 2016) bracht

'Jewish Life after the Return' Workshop.

experts op het gebied van de recente geschiedenis van de joodse gemeenschappen in Griekenland en Nederland bijeen. De zeventien presentaties waren gegroepeerd rond een aantal thematische sessies, zoals het verlangen naar gerechtigheid, memory en post-memory en de confrontatie met de staat. De openbare lezing werd ditmaal verzorgd door prof. dr. Dan Michman (Bar-Ilan University, Yad Vashem). In zijn boeiende lezing plaatste hij de ervaringen en lotgevallen van de joodse gemeenschappen in Nederland en Griekenland in een gemeenschappelijk kader en legde daarmee de basis voor een geslaagde workshop waarin de post-Shoah geschiedenis van beide gemeenschappen op een zinvolle manier met elkaar vergeleken kon worden. Daarbij bleken de overeenkomsten net zo opmerkelijk als de verschillen.

Op de agenda

Op dit moment wordt er gewerkt aan de publicatie van beide bijeenkomsten: de History Unwanted-workshop zal verschijnen in de reeks 'Publications of the Netherlands Institute at Athens' en de workshop 'Jewish Life after the Return' in het Griekse historisch-wetenschappelijk tijdschrift *Historiein*. Beide publicaties staan voor dit kalenderjaar op het programma.

Uit de feedback van de deelnemers aan de lezingencyclus en de beide workshops bleek duidelijk dat er meer dan genoeg aanleiding is om als NIA aandacht te blijven besteden aan contemporaine geschiedenis en de getuigenissen die haar vorm geven. We zullen dat met veel plezier doen en zijn inmiddels druk bezig met de voorbereidingen van het volgende evenement dat voor 2019 op de agenda staat.

In dat jaar is het vijftig jaar geleden dat Griekenland ten tijde van het dictatoriale kolonelsregime werd gedwongen om de Raad van Europa te verlaten. Bij dit proces speelde de Nederlandse politicus Max van der Stoep een cruciale rol, net als politieke vertegenwoordigers van Denemarken, Zweden en Noorwegen. We werken nauw samen met de instituten van deze landen en met Griekse historici om hierover in 2019 een lezingencyclus en een internationale conferentie te organiseren. Zo staan we op passende wijze bij deze gebeurtenis stil en verankeren we tegelijk het boeiende vakgebied van contemporaine geschiedenis nog steviger in het NIA.

Willem Ledeboer

Willem Ledeboer studeerde Ruslandkunde/Oost-Europese Studies aan de Universiteit van Amsterdam en studeerde daar in 1994 af op de positie van de Griekse minderheid in de voormalige Sovjet-Unie. Sinds 1996 werkt hij aan het NIA waar hij als deputy-director nauw betrokken is bij de opzet en uitvoering van het programma van het instituut. Daarnaast geeft hij als liaison officer informatie aan Griekse en Nederlandse studenten over studeren in Nederland, respectievelijk Griekenland. Willem is getrouwd en heeft een dochter. Met zijn gezin woont hij op een steenworp afstand van Exarchia, die hij als een van de leukste, spannendste en meest uitdagende wijken van Europa beschouwt.

OP STAP MET GEORGIA

WALKIETALKIES, DISCUSSIES EN GPS-COÖRDINATEN

Hoe een ontmoeting met Georgia Flouda in de British School of Archaeology in Athene leidde tot een bijna twintig jaar durende vriendschap én een zoektocht naar het Minoïsche verleden van Kreta. VVNIA-bestuurslid Ilse van den Heuvel-van Oijen doet verslag van hun avonturen.

Toen ik voor het eerst voor lange tijd onderdak zocht in Athene, bevond het NIA zich nog niet op de huidige locatie, Makri 11, en bezat het nog geen gastenkamers. Nederlandse studenten verbleven in andere instituten en zelf koos ik voor de British School of Archaeology, de BSA.

Mijn kennismaking met Georgia Flouda was tijdens een driemaandelijks verblijf aan de BSA, waar ik aan mijn afstudeerscriptie werkte. Destijds was Georgia promovenda in de klassieke archeologie aan de universiteit van Athene en zoals zoveel Griekse studenten was ze elke dag in de bibliotheek van de BSA te vinden. In wat toen nog de computerkamer was, probeerde ik gefrustreerd een van die computers aan de praat te krijgen, toen achter mij opeens klonk: ‘Can I help you?’

Heel wat gesprekken, kopjes thee en vragen op computergebied verder, nodigde Georgia mij uit eens te komen kijken bij een opgraving in Thebe (Boeotië) waar zij werkte. Vanaf dat moment waren we vrienden voor het leven.

Praten via het politiekanaal

Na haar promotie werd Georgia benoemd tot curator van het museum in Iraklion (Kreta) en vanaf die tijd ontmoeten wij elkaar elk jaar, in mei en september, en ondernemen we soms dagenlange zoektochten naar sporen van nederzettingen of graven – afhankelijk van het onderwerp waarmee zij zich op dat moment bezighoudt. De afgelopen jaren bezochten we opgravingen van collega’s, bepaalden GPS-coördinaten, maakten talloze foto’s, en ook deden we inventarisaties, metingen en vooral voerden we eindeloze discussies in het veld.

Mijn man is dan onze privéchauffeur en vaak hangen we aan weerszijden uit de jeep om maar niets te hoeven missen. Ook roepen we geregeld: ‘Stop, stop, stop.’ Of we laten hem op de meest onmogelijke

plaatsen keren. Zo hebben we eens met de achterwielen boven een greppel gehangen en mochten we de auto niet uit om zo te zorgen dat de jeep grip op de weg hield. Om contact met elkaar en met mijn man te houden, gebruikten we vroeger walkietalkies en zaten we menigmaal per ongeluk op het politiekanaal. (Als je boven op een berg opeens met spoed naar een aanrijding wordt gestuurd, kijk je overigens wel raar op!)

Sinds kort voeren we die gesprekken via onze smartphone. Misschien minder vermakelijk, maar het werkt een stuk prettiger. Bovendien hebben we nu de Garmin niet meer nodig om onze routes en onze GPS-locatie te bepalen.

Een andere, onvergetelijke ontmoeting was toen we plotseling oog in oog stonden met een man in camouflagepak en een enorm geweer. ‘Wat doen jullie hier?’ klonk het nors en als een stel kleine kinderen lieten we toe dat de man onze tassen controleerde en zich vervolgens omdraaide, om zonder iets te zeggen te verdwijnen.

August Schörgendorfer

Georgia heeft een artikel gepubliceerd over tholos A in Apesokari Mesara, een Minoïsch graf uit 2600-2000 v.Chr. De totstandkoming van dit artikel was een bijzonder verhaal. In de Tweede Wereldoorlog maakte August Schörgendorfer, een Oostenrijkse officier, deel uit van het bezettingsleger in Kreta. Die officier had een bijzondere hobby in oorlogstijd: hij was op zoek naar archeologische voorwerpen.

Niet alleen was hij een verwoed verzamelaar, maar hij beschreef ook tot in detail elk artefact en de vindplaats ervan. Georgia heeft het voorrecht gehad

Afb. 1. Georgia Flouda aan het werk op de British School in Athene.

Afb. 2. Met Georgia op bezoek bij tholos A in Apesokari Mesara, een Minoïsch graf uit 2600-2000 v.Chr.

dit archief overhandigd te krijgen door de weduwe van August Schörgendorfer zelf. Bovendien heeft ze met deze dame uitvoerig kunnen praten over haar persoonlijke herinneringen aan die bijzondere periode.

Samen met Georgia ben ik vervolgens op pad gegaan. Eerst hebben we in het huidige dorp Apesokari gezocht naar het huis waar Schörgendorfer en zijn vrouw tijdens WO II hebben gewoond. Het eens zo prachtige neoclassisistische pand is inmiddels een ruïne, maar nog altijd is goed voor te stellen hoe het er in de oorspronkelijke staat uit moet hebben gezien.

Vervolgens hebben we een nabijgelegen tholosgraf bezocht. Daar lieten we onze gedachten gaan over de eventuele nederzetting waartoe dit graf zouden hebben behoord. Vanaf dit soort graven maken we altijd een wandeling met als motto: 'Volg de scherven'. Maar in dit geval vonden we niet zoveel. Maar een jaar later bracht een enthousiaste Georgia me naar de nederzetting, die ze niet alleen inmiddels gevonden had, maar ook al had laten schoonmaken: Vigla. En wat is die prachtig gelegen.

Afb. 3. Overblijfselen van de nederzetting Vigla.

Op locatie

Als we opgravingen van collega's van Georgia bezoeken, valt altijd weer op hoe bevolgen iedereen is. Pas later heb ik me gerealiseerd dat we in Zominthos door de bekende archeoloog Yannis Sakellarakis zelf zijn rondgeleid. In Zominthos bevindt zich een neopalatiale nederzetting uit 1900-1400 v.Chr., die in een schitterend natuurgebied ligt. Tot mijn grote verdriet mag je bij dergelijke bezoeken bijna nooit foto's maken.

In mei 2017 hebben we samen met archeoloog Georgios Rethemiotakis maar liefst drie locaties bezocht: Sambas Pediados;

Galatas en de Astrisi-kloof. In Sambas kregen we in het Grieks in een piepklein schoolgebouwtje, gelegen naast de kerk van Ayios Nikolaos, door een dorpsbewoonster een uitgebreide toelichting op de opgraving. Die begon na de vondst van MMI-MMIII- en LMIA- scherven én obsidiaan bij bouwwerkzaamheden. Ook is er een stenen fundering aangetroffen met sporen van houten zuilen: ooit was het een Minoïsch landhuis met grote veranda.

Galatas is een palatial nederzetting uit 1700-1400 v.Chr. die vooral bekend is door de uitgehouwen bouwmeestertekens die er zijn gevonden. Overal zie je in de natuurstenen blokken de signatuur van de bouwers: een drietand, een ster, een kruis of drie

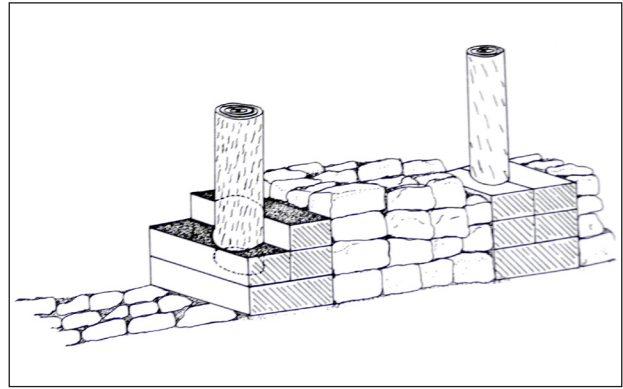
Afb. 4. In Sambas Pediados geeft een dorpsbewoonster (aan Georgia en Ilse) een toelichting op de opgraving. Ook archeoloog Georgios Rethemiotakis is erbij.

parallele lijnen. Bovendien gaf Rethemiotakis nog een toelichting op de recente ontdekking van een schrijnmodel in een van de vele vertrekken van het paleis.

Als laatste kregen we een primeur: in de kloof bij Astritsi is bij toeval een schematisch stenen Afb. uit 2300-1900 v.Chr. ontdekt. Het is de oudste stenen Afb.

Afb. 6. De oudste stenen figuur van dit formaat op Kreta – ontdekt in de kloof bij Astritsi – is nu te zien in het museum van Iraklion.

Afb. 5. Ook is in Sambas een stenen fundering met sporen van houten zuilen gevonden. Ooit was het een Minoïsch landhuis met grote veranda.

van dit formaat die in Kreta is opgegraven en is nu in het museum van Iraklion tentoongesteld.

Uiteraard is dit nog maar een kleine selectie uit de vele tochten die we over het prachtige eiland Kreta hebben gemaakt. We zijn vast van plan dit nog vele jaren te blijven doen.

Ilse van den Heuvel-van Oijen

Ilse van den Heuvel-van Oijen is afgestudeerd in kunstgeschiedenis en klassieke archeologie aan de KU Nijmegen. Tijdens en na haar studie heeft zij onder leiding van prof. dr. J.A.K.E. de Waele van de KUN veldwerk gedaan in Pompeï, Oeboia, Corinthe en Ostia. Ze was de eerste gast in het nieuwe NIA aan de Makri in Athene en heeft meermaals enkele maanden op het instituut doorgebracht voor onderzoek naar Minoïsche larnakes.

EEN VERKAPTE EUROPESE COUP

DE TROJKA IN ATHENE

Na zeven jaar crisis beleeft Griekenland een neergang zonder einde. De trojka heeft haar immense macht misbruikt om een geleidelijke staatsgreep te plegen. ‘Het kan deze mannen niet schelen welke ellende ze bij Grieken aanrichten, ze rijden van hotel naar vergaderzaal, ze willen het niet zien.’ Edward Geelhoed schreef dit artikel toen hij journalist-in-residentie was in het NIA.

Niets is surreëler dan door Athene te dwalen met de rapporten van de trojka in gedachten. Al vanuit de verte zie je voor Evangelismos, het grootste Griekse ziekenhuis, de rij bij de eerste hulp. Het is dertig graden en binnen wacht men vijf à zes uur in een bedompt vertrek, zichzelf koelte toewuivend. Oude ambulances rijden af en aan. Meermaals schreef de trojka (van EU, IMF en ECB) in de memoranda: ‘We beschermen de kwetsbaren.’ Maar de begroting van dit hospitaal is in deze jaren meer dan gehalveerd. Er is een tekort aan alles en vooral aan verplegers – in heel het land zijn er dertigduizend méér nodig, zei het ministerie van Volksgezondheid onlangs. Iedere zuster verzorgt nu zo’n vijftig zieken, ’s nachts tachtig, en velen worden ziek van de lange werkweken.

In de gangen passeren bezwete Albanese mannen met buidelstasjes. Elke bezoeker krijgt een visitekaartje: bij hen kan de patiënt een televisie of een privé-ambulance huren. Of een privé-zuster, ‘altijd ervaren, toegewijd en Grieks’. Ze staat je voor vijftig euro een half etmaal bij, of helpt met douchen voor twintig. In werkelijkheid zijn het Georgische of Bulgaarse dames, die hier in de jaren van voorspoed als au pair werkten en nu zwart en zonder diploma inspringen.

‘Wie kan zich nog zo’n zuster veroorloven?’ Stathis schuifelt met zijn infuus door de ziekenhuishal. Een eind verderop wisselt een envelop van hand; de vrouw met het accent telt het briefgeld na, de Griekse huilt. ‘Twee, drie jaar terug was er een béétje spaargeld over,’ zegt Stathis, ‘nu niets meer. De Albanezen neem ik het niet kwalijk; de trojka schiep hun markt.’ Af en toe valt de politie binnen en arresteert de illegale zusters. Ook de neonazi’s van de Gouden Dageraad houden soms paspoortcontroles.

Een kwart van de Grieken verloor hun ziektekostenverzekering. Toch schreef

de Europese Commissie twee jaar terug: ‘De Griekse overheid moet iedereen toegang tot zorg garanderen (ook de onverzekerden),’ en: ‘Een eerlijker samenleving vereist een echt opvangnet.’

Intussen is er in de ziekenhuizen zelfs gebrek aan beddengoed, verband en medicijnen. Het aantal amateurabortussen neemt fors toe, de psychiatrie is zo goed als afgeschaft. Het hospitaal van Volos was op 20 maart door het verkleinde maandbudget heen, waarna het kankerpatiënten weerde – op bevel van het ministerie, dat van de trojka ‘zuinig’ moet zijn. Infecties slaan toe; er gaan legio verhalen over kleine ingrepen met een fataal einde. En de beste dokters vertrokken naar het buitenland.

Neergang zonder einde

Dit is het Griekenland van zeven jaar onder de trojka. Het is een neergang zonder einde, met dramatische gevolgen – duizenden stierven een onnodige dood, die terug te voeren valt op de besparingspolitiek. Desondanks trad de lethargie in. Nadat in juli 2015 Syriza op de knieën werd gedwongen, verstomde het protest. Demonstraties vielen stil, woede werd wanhoop, velen trokken zich in huis terug. Het Griekse nieuws verdween uit de buitenlandse media, de opstand was gesmoord, maar de crisis duurt voort.

Hoe heeft de trojka dit bewerkstelligd? Vaak valt de term ‘machtsmisbruik’, maar hoe ziet dat eruit? Welke belangen spelen er, welke drijfveren? Hoe kijkt ze terug op haar handelwijze? Op deze vragen bleven de antwoorden van de trojka uit, alle verzoeken om toelichting of een gesprek werden afgewezen door het IMF en de ECB, door de Taakgroep en Jeroen Dijsselbloem. Alleen Matthias Mors, jarenlang de man van de Commissie in Athene, zegde toe. Hoewel hij uit dienst is getreden moest hij Brussel om permissie vragen, en het is hem verboden.

De trojka werkt het liefst achter de schermen, zo blijkt. Ze is het publiek geen verantwoording verschuldigd, haar macht is immens en ongecontroleerd. Aan Griekse zijde is er wel de wil tot opheldering. Dit onderzoek voert naar de Griekse ministeries van Financiën en Arbeid en naar de eurogroep, waarin de trojka het hardst regeert. Wie de betrokkenen spreekt, krijgt het beeld helder voor ogen: wat vanaf 2010 in Griekenland plaatsvindt, is niets anders dan een geleidelijke staatsgreep, een verkapte Europese coup.

216 miljard euro

Het begon eind 2009, de Pasok-regering kwam

Fotocredit: 'linmtheu' (<https://www.flickr.com/photos/linmtheu/>).

in het nauw door een (van Nea Dimokratia geërfd) begrotingstekort van dertien procent. De financiële markten vroegen woekerrentes voor de leningen die de Griekse staat nodig had om aan betalingsverplichtingen te voldoen. Een faillissement dreigde en Angela Merkel weigerde bij te springen. Pas toen Duitse en Franse banken bijna omvielen, omdat er tientallen miljarden uitstonden in Griekenland, besloten Berlijn en Parijs in te grijpen.

Een tweede steunronde voor banken met Frans en Duits belastinggeld viel niet te verkopen en zo was de trojka geboren: de Europese Commissie, de Europese Centrale Bank en het Internationaal Monetair Fonds zouden Griekenland 'redden'. Zij stelden een procédé op – in akkoorden verankerd – waarbij de miljarden op een Griekse rekening verschijnen en per ommegaande terugvloeien naar de crediteuren. Tegelijkertijd werd het narratief opgetuigd van de 'spilzieke Grieken', wat niet geheel onwaar is, maar wat verhult dat de banken zijn gered, niet Griekenland.

Onderzoek van de Duitse ESMT-universiteit toont dat 95 procent van de 216 miljard euro uit de eerste twee noodpakketten (tot 2015) naar rente- en schuldbetaling ging, naar het IMF en Duitse, Franse en Griekse banken, en haast niets naar de Griekse staat. Het derde akkoord verloopt eender: de 8,5 miljard euro die de trojka in juni vrijgaf, belandde niet bij 'de Grieken', maar met name bij het IMF

en de ECB – om dat 'te verdienen' moest Athene voor de dertiende maal de pensioenen verlagen.

Tegelijk bespaarde Berlijn tot 2015, naar schatting van het Leibniz Instituut voor Economisch Onderzoek, zo'n honderd miljard euro op staatsobligaties doordat investeerders in Duitsland (en ook Nederland) een veilige haven zochten en hun geld er tegen zeer lage rente onderbrachten. De ECB verdiende ruim acht miljard euro aan Griekse rente, het IMF ruim drie miljard.

Jeroen Dijsselbloem

Steeds wordt Griekenland gedwongen met besparingen akkoord te gaan door – zoals oud-minister Yanis Varoufakis het noemt – 'financiële waterboarding'. Deze chantage gaat als volgt te werk: Athene moet aflossen en poogt de trojka's al te strenge wensen te verzachten. De trojka weigert, tijd verstrijkt, bankroet nadert en ten slotte accepteert Athene alle eisen, hoe onmogelijk ook, waarna de trojka een deel van het geld uitbetaalt.

Dat gebeurde bijvoorbeeld in juli 2013, toen Jeroen Dijsselbloem als eurogroepvoorzitter een tranche van een paar miljard euro tegenhield omdat Athene maar aan 21 van de 22 'mijlpalen' had voldaan. Die ene doelstelling ging over het ontslag van 4200 ambtenaren, maar de aangeleverde lijst telde slechts 4120 namen. De Griekse onderwijsminister wilde leraren met mastertitels vrijwaren. Nadat ook zij hun

congé hadden gekregen, keerde de trojka de lening uit.

De trojka goot het beleid tot in het kleinste detail in drie ‘memoranda van overeenstemming’, alles in het Engels, die de regering de facto overbodig verklaren. In 2010 gaven Griekse ministers toe dat ze geen tijd hadden gekregen het eerste dikke document te lezen voordat ze het moesten ondertekenen. Bij het derde akkoord, in 2015, moest het parlement binnen anderhalve dag 977 pagina’s aan wetgeving accepteren, zonder een woord te wijzigen.

Het parlement kent geen autonomie meer; beslist het zelf, dan heet dat ‘eenzijdig handelen’, wat verboden is. Zo wilde Syriza voedselbonnen en stroom aan de allerarmsten geven. De trojka hoorde erover en stuurde een e-mailtje: ‘Doe het niet.’ Leeft de regering niet elke trojkawens na, dan blijft de lening uit – dát is de stille staatsgreep, de onderwerping van Syriza is een kleinere coup erbinnen.

Mozaïek van motieven

Eerder schreef Varoufakis over een bekentenis van Wolfgang Schäuble, de Duitse oud-minister van Financiën, die hij vroeg: ‘Zou jij dit akkoord aangaan?’ Na een stilte zei Schäuble: ‘Nee, het is vreselijk voor je mensen.’ Varoufakis: ‘Waarom dwing je mij dan ertoe?’ Schäuble: ‘Begrijp je het niet? Dit deed ik in Ierland, in Portugal, in het Balticum. We letten op de discipline, en ik wil de trojka naar Parijs brengen.’ Dat idee hoorde Varoufakis vaker: alles draait om Parijs en Rome, Griekenland dient als afschrikking, als een ‘laboratorium van misantropie’.

De trojka en de eurolanden vormen een mozaïek van motieven. Het draait om banken en gezag over Zuid-Europa, maar ook om ideologie, geldelijk gewin en het niet willen toegeven van misgrepen. En wraakzucht. In 2010 dineerde Timothy Geithner, destijds Amerika’s minister van Financiën, met de Europese leiders. Hij legde zijn oor te luisteren: ‘We leren die Grieken een lesje’, citeert hij in zijn memoires. ‘Ze logen ons voor; we zullen ze vermorzelen.’

Welzeker valt vorige Griekse regeringen veel te verwijten, nepotisme en corruptie tierden welig. Ook in de maatschappij: families die het pensioen van een overleden grootouder blijven innen, voorgewende blindheid om een uitkering te krijgen, de foefjes zijn bekend. Maar dat is niet ‘uniek Grieks’ en je kunt niet van een ‘schuldige samenleving’ spreken.

In een interview op afstand – hij is aldoor op reis voor DiEM25, zijn nieuwe partij – vertelt Varoufakis: ‘Als je een wandaad wil verhullen, bewees Shakespeare al, moet je er nog één plegen, en nog één... tot je een

absurd, verward web hebt geweven. Zo begon ook dit debacle. Berlijn en Parijs stelden via de lening hun banken veilig – zonder aan later te denken. Maar voor het akkoord van de parlementen, ontdekten ze, was hardheid richting de Grieken nodig. Dus bracht Berlijn het IMF aan boord, de dwingeland van noodlijdende landen, om ons ’s werelds grootste besparingen ooit op te leggen. Toen IMF-analisten hun chefs inlichtten dat er een mislukte staat zou ontstaan, werd hun gezegd te zwijgen en de “juiste” uitslag op schrift te voorspellen.’

De economie was in 2012 al bijna een kwart gekrompen. ‘De trojka raakte in paniek’, zegt Varoufakis. ‘Om de fouten te maskeren, schreef ze een tweede lening uit en creëerde ze een kleine speculatiegolf die ze tot “het Griekse succes” doopte, om te veinzen dat het programma deugde. Waagde je het een fiasco te noemen, dan zei de trojka dat Athene het niet goed doorvoerde, wees ze met moraliserende vinger naar de Griekse pensioenen, de onwaardige werkers, de omkoperij en andere Griekse gebreken die uiteraard bestaan, maar er in dit geval niet toe doen.’

Geen jota

Toen het journaal de ‘Griekse redding’ meldde, begreep Harald Schumann dat er méér speelde. De journalist had voor dagblad *Der Tagesspiegel* sinds de val van Lehman Brothers over het geldsysteem geschreven, hij wist van de Duitse miljarden in Griekenland die gevaar liepen; de bankenredding werd verbloemd. ‘Dat schreef ik op’, zegt hij per telefoon, ‘en ineens was ik een “complotdenker”. Een emotioneel nationalisme trok door de gehele Duitse kwaliteitspers, die tot aan vandaag trouw de kabinetslijn volgt. Raadselachtig.’

Voor de documentaire *Trail of the Troika* interviewde hij Jörg Asmussen (ECB), Albert Jäger (IMF) en Thomas Wieser (eurowerkgroep). Op elke vraag over mislukking of bewijs van Grieks herstel volgden formele zinsneden of ontkenning, van ‘dat zie ik anders’ tot ‘geen commentaar’. Schumann: ‘Ze toonden me de geest van de technocraat: alleen de marktdoctrine telt. Zelfs toen het IMF toegaf dat het de besparingen foutief had becijferd, wijzigde de trojka geen jota aan haar program. Het kan deze mannen niet schelen welke ellende ze bij Grieken aanrichten, ze rijden van hotel naar vergaderzaal, ze willen het niet zien.’

De machtsgreep in Griekenland wordt door geen enkel EU-verdrag ondersteund, weet Schumann. ‘Het is een volstrekte verachting van democratie. Het maakt me kwaad: wéér trekt Berlijn ten strijde. In juli 2015 zei Jürgen Habermas dat Merkel “in één nacht een halve eeuw van Duitse diplomatie had verkwanseld” –

drie weken kreeg ik geen woord op papier, want het was waar. Maar zelfs bij mijn krant leeft de trojkamythe voort. “Ik was onlangs in Griekenland op vakantie”, zei de cheffin van de politieke redactie, “en zag geen stervende kinderen, hoor.” Wat bezielt zulke “serieuze” mensen toch?

‘Wegwezen! En vlug!’

Elke woensdag voltrekt zich een ritueel in de rechtbank van Athene, al jarenlang. Om vier uur verzamelt Leonidas Papadopoulos met broer Ilias de leden van Den Plirono (‘Ik betaal niet’). Hun metersbrede spandoek met de leus ‘Niet één huis in bankiershanden’ schermt de deur naar de rechtszaal af. Zo weert de groep de notarissen die afkomen op de gedwongen veiling van ditmaal 25 woningen.

Leonidas wijst naar een verre hoek, waar acht of negen ‘kraaien’ op bankjes wachten. ‘Langs ons komen ze niet!’ De groep omsingelt de notarissen en schreeuwt in hun gezicht: ‘Wegwezen! En vlug!’ De bebaarde broers nemen twee vrouwen bij de arm, hun aktetas tegen het lijf geklemd, en duwen ze naar de uitgang. Ze gehoorzamen gedwee. ‘Opdat de cholera verdwijnt’, zingt het verzetskoor.

De rebellie is geslaagd. ‘Niet één huis is hier geveild,’ zegt Leonidas, ‘we hebben er twaalfduizend gered.’ Veel eigenaren kunnen hun hypotheek niet meer betalen, ‘maar een huis behouden is niet immoreel, het is een mensenrecht’, stelt de actiegroep. De Griekse banken kampen met slechte leningen en de ECB wil de balansen met minstens veertig miljard euro opschonen, waarvoor ze de veilingen als oplossing ziet.

Den Plirono-lid Nikos houdt de notarissen scherp in de gaten. De magere man is werkloos en lijdt aan longkanker, zijn inkomen is nul. Hij woonde een tijdje in het donker, totdat Leonidas zijn stroom illegaal weer aansloot. ‘Twee kraaien in de cafetaria!’ roept Nikos opeens. Ze pogen er heimelijk een huis te verkopen, wat verboden is, weet Leonidas. ‘We pakken ze!’ schreeuwt hij. En masse valt Den Plirono het eettentje binnen en bestormt een klein, mollig, gepoederd dametje, dat als weerwerk een groepslid tegen de toog sodemietert: arm uit de kom, een tranenvloed. Wonderwel belandt ze buiten, tegen de muur, omsloten door agenten. Zwijgend hoort ze Leonidas’ verwijten aan, het hoofd afgewend.

Het bloed van de aanwezige priester, met lange baard en in zwart gewaad, kookt. Hij biedt de groep ‘spirituele bijstand’, maar wil nu woest door het politiehaagje breken. ‘Als ik haar stomp, wat doe jij dan?’ vraagt hij een agent. ‘Op naar het bureau!’ *Agent:*

‘Hoe, te voet?’ *Priester:* ‘Is dat soms slecht voor haar hoge hakken? Blijft ze hier, dan declareert ze overuren! Straks verkoopt ze jouw huis! De duivelskraai. Moge ze al haar geld aan medicijnen verliezen!’

Alsnog voert een politieauto de notaris weg, met de groep in haar kielzog. Bij het bureau mijmert Leonidas over de aangifte, wegens geweld en een onwettige veiling – maar de notarissen zullen terugslaan, als de verkoop zich naar het internet verplaatst. De trojka dringt aan op 27.000 veilingen in twee jaar (anders volgt er geen lening) en Syriza moet zich daarom via onlineveilingen van Den Plirono ontdoen. Het is maar de vraag of er veel bidders zijn; de verkoop van woningen daalde in crisistijd met negentig procent, terwijl de prijs is gekelderd.

‘Vindt dit doorgang’, zegt Leonidas, ‘dan staan deze winter de eerste gezinnen op straat. Dan is het vreedzame verzet voorbij en trekt men pistolen.’ Hij wil een list verzinnen: ‘Wellicht treden we hard op tijdens de ontruiming, maar het liefst dring ik de notariskantoren binnen, dat is privéterrein, maar iemands woning ook.’

Spinnenweb

De omkoperij is springlevend, nog steeds – maar nu aangejaagd door de trojka. In het Griekse spinnenweb bevinden zich oligarchen, de massamedia, de banken en de oude regeringspartijen. Alle zijn vervlochten: de bouw- en scheepsmagnaten bezitten de kranten en omroepen, die positief berichten over Pasok en Nea Dimokratia. Als tegenprestatie boden de ministers gunstige wetgeving en grote projecten aan de oligarchen. Soms werd vervolging tegengehouden en zowel de politiek als het grootbedrijf ontving grote leningen van banken, die vrijelijk mochten opereren. Syriza stond buiten het systeem, bij aantreding was de partij zo goed als schoon en wilde ze het cliëntelisme ten einde brengen. Op papier deelde de trojka die wens. Maar: ‘Ik betwijfel of Syriza de juiste partij is om de corruptie te bestrijden,’ zei Dijsselbloem.

In het voorjaar van 2010, ten tijde van het eerste akkoord, telde Griekenland meer dan vijftig dag- en weekbladen. De meeste draaiden verlies, wat de rijke eigenaars niet deerde, want ze boden politieke invloed. In de media klonk vrijwel niets anders dan rechtvaardiging van het trojkabeleid. Rondom het referendum van juli 2015 kreeg het trojkakamp zesmaal meer zendtijd op de commerciële tv dan het ‘nee’-kamp. De oligarchen steunden de trojka doorlopend en de beloning bleef niet uit.

Staatsbezit onder de hamer

In café De Blauwe Papegaai licht Nikolas Leontopoulos dat toe. De onderzoeksjournalist zocht uit dat de trojka elk jaar één uitzondering maakt: ‘Een belasting van twintig procent op media-advertenties is in de akkoorden opgenomen, maar invoeren hoeft niet, als enige.’ En de oligarchen betaalden niet voor hun tv-licenties, wat de Griekse Raad van State illegaal noemde, maar de trojka keek het aan.

Oligarchie is een Grieks woord: ‘de macht aan weinigen’. Het Griekenland van vóór de trojka was al een halve oligarchie, maar sinds mei 2016 is deze staatsvorm werkelijkheid geworden. Het parlement nam toen – na de gangbare chantage – een wetsvoorstel van zeventienduizend pagina’s aan en richtte zo het door Schäuble verlangde Superfonds op, dat bijna al het staatsbezit onder de hamer brengt. Wie door het digitale portfolio bladert, komt langs jachthavens en vliegtuigen, stranden en eilanden, water- en gasbedrijven, kastelen en villa’s, post- en gokkantoren, viaducten en spoorwegen, warmwaterbronnen en stadions, alles in de uitverkoop.

Op papier is het oogmerk van het privatiseringsfonds nobel: ‘Een zo hoog mogelijke opbrengst voor de Helleense Republiek.’ In de memoranda staat dat ‘vlugge verkoop tegen dumprijzen’ onwenselijk is, maar precies dat is gaande. En hoewel premier Tsipras bedong dat een kwart van de opbrengst naar Griekse investeringen zou gaan, is dat in een latere versie stilletjes verwijderd.

Een Grieks primair begrotingsoverschot (vóór rentebetaling) is voor de trojka bovenal van belang, schrijft Joseph Stiglitz in *De euro*, want ‘crediteurlanden als Duitsland willen hun geld terugzien’. Alleen door dat overschot kan Athene steeds aflossen, de trojka verlangt dan ook drieënhalf procent meer inkomsten dan uitgaven, wat ongekend hoog is. Onvermijdelijk verstikt dat de economie, maar Berlijn, Parijs, Den Haag en Washington zijn er tevreden mee.

De oligarchen

Intussen belandde de haven van Piraeus in handen van een Chinees

Fotocredit: Spyridon Kargas (<https://www.flickr.com/photos/20996369@N00/>)

staatsbedrijf, de spoorwegen zijn nu van de Italiaanse overheid, beide voor een schijntje. Ook Duitsland vaart er wel bij: staatsonderneming Fraport nam veertien regionale vliegvelden over. Syriza hield de verkoop tegen, maar Berlijn nam hem op in het derde memorandum en dus was de overdracht bezegeld. Fraport verdient er miljarden aan.

Maar de meeste voordelen gaan naar de oligarchen. Dimitris Melissanidis, bijvoorbeeld, nam met een Grieks-Tsjechisch consortium het staatsgokkantoor Opap over voor tweederde van de marktwaarde. Reden voor verkoop was er niet; Opap draaide winst. Kort daarop moest de eerste privatiseringschef Stelios Stavridis aftreden omdat hij in het privévliegtuig van Melissanidis naar het eiland Kefalonia was gevlogen.

Anderhalf jaar verzette Syriza zich tegen de verkoop van het oude vliegveld van Athene aan Spyros Latsis, ’s lands grootste zakentoon, die onder meer Eurobank bezat – de herkapitalisatie van die bank had de Griekse staat al eens 13,3 miljard euro gekost. De luchthaven aan de Egeïsche kust, zes miljoen vierkante meter groot, huisvestte een vluchtelingenkamp, dat onlangs is ontruimd. Latsis wil het terrein omvormen tot een privéstad van weelde, met een zevensterrenhotel. Ook ditmaal dreigde de trojka een tranche van 7,5 miljard euro niet uit te keren als Elliniko niet vlug werd geprivatiseerd.

Dus zette Tsipras zijn handtekening, wat 915 miljoen euro opleverde – ongeveer een derde van de waarde.

Immuun voor vervolging

Een dubieuze rol speelde de trojka ook bij de verkoop van 28 staatsgebouwen – ministeries, politiebureaus, belastingkantoren – aan onder andere de Eurobank van Latsis. De Griekse overheid ontving er 260 miljoen euro voor en huurt de panden twintig jaar lang voor een veelvoud terug. De schade volgens een officier van justitie: zeshonderd miljoen euro.

Het bestuur van het privatiseringsfonds was immuun voor vervolging. Dat had de trojka met terugwerkende kracht geregeld, verstoep in een dik dossier met talloze aan te nemen wetten, getiteld: ‘Maatregelen voor groei van de Griekse economie’. De aanklager verlegde de aandacht daarom naar zes adviseurs, onder wie drie leden van de eurowerkgroep: een Spanjaard, een Slowaak en een Italiaan. De rechtszaak ving aan, maar op 24 mei 2016 kwam de eurogroep bijeen, waarbij Dijsselbloem – volgens de krant *Kathimerini* – tegen de Griekse minister riep: ‘Dit vind ik onacceptabel!’ Een week later dreigde de Europese Commissie achter de schermen een miljardentranche tegen te houden als de Spanjaard, Italiaan en Slowaak niet vrijuit gingen. Diezelfde dag nog volgde er een voorlopige vrijspraak.

Een maand nadien, ontdekte journalist Leontopoulos, voegde de trojka een paar zinnen toe aan een wet over cybermisdaad, al weer mooi verholten: geen expert of adviseur is voortaan aansprakelijk. ‘Aan geen parlement is de trojka verantwoording schuldig’, zegt Leontopoulos in het café, ‘en aan enige rechtbank evenmin.’

In het krijt

‘We verkleinen de ongelijkheid’, schrijft de trojka, en papier is geduldig. In 2015 publiceerde het Duitse IMK-instituut dat in de vroegste crisisjaren de belasting van de laagste Griekse inkomens met 337 procent was gestegen, tegen negen procent voor de hoogste. Sindsdien kwam er elf procent btw bij en nu moeten zelfs alle eenmansbedrijfjes hun belasting vóóruit betalen.

Negentig miljard euro bedraagt de belastingachterstand. Bijna één op de twee Grieken staat voor minder dan vijfduizend euro bij de fiscus in het krijt. ‘Wat hoog genoeg is om hun leven te verwoesten’, zegt Nadia Valavani, die er als Varoufakis’ onderminister over ging. ‘Duizenden zijn erom in de cel beland, die regel schafte ik

snel af.’ Om de afbetaling draaglijk te maken, had ze honderd termijnen ingesteld: twee, drie tientjes per maand was soms doenlijk, soms al te veel. ‘De trojka had een afkeer van termijnen’, zegt Valavani, ‘ze hamerde op “belastingbewustzijn”; betaal je niet alles ineens, dan verlies je ook je huis, zulke dreigementen. Pragmatisme kent ze niet.’

Valavani hield zich doof, zette door en een miljoen mensen sloten zich erbij aan: 7,5 miljard euro bedroeg het aflosschema. ‘Zij konden weer ademen, zeiden ze me. Eventjes... Met het derde akkoord schafte de trojka de regeling af.’

Beschermheer van de rijken

De bovenklasse mag voor haar ‘belastingzonden’ wel op de trojka’s coulance rekenen. Op 1 januari 2017 werd de Onafhankelijke Autoriteit voor Publieke Inkomsten opgetuigd, met een lid van de Europese Commissie in het bestuur. Als er tweedracht is over belastingwetgeving, dan beslist de Autoriteit, niet de minister. Toezicht door de regering is verboden. ‘Stapsgewijs wordt elke vorm van Griekse zeggenschap weggenomen,’ treurt Valavani.

Ze noemt het instituut een ‘witwasmachine voor miljardenfraude’. Niet langer Nea Dimokratia, maar de trojka is nu volgens haar de beschermheer van de rijken. ‘Varoufakis en ik stelden een nieuwe chef aan bij Sdoë, de opsporingsdienst, en we begonnen voortvarend – wat de tycoons angst aanjoeg. Dus is in het derde memorandum Sdoë door de trojka nagenoeg ontbonden.’ Twee derde van de 730 inspecteurs verkaste naar de Autoriteit, die het alleenrecht kreeg op bestrafing van fraude.

‘Meer dan dertigduizend grote belastingzaken komen te vervallen’, stelt Valavani, ‘de Autoriteit laat ze lopen, dat is de bedoeling. Die belastingontduiking van de zakenelite bedraagt miljarden! We hadden alles in het vizier. Maar “vroegere jaren moeten we niet onderzoeken”, zei de trojka, “dat heeft geen zin”. Een doorzichtig excuus... En niemand mag de Autoriteit er zelfs maar naar vragen, want die is “onafhankelijk”. Zeshonderd Sdoë-dossiers waren al afgerond, de fiscus kon ze innen, maar de trojka verklaarde ze ongeldig.’

Gezondheidsgevaar

Wie door de poort van de Pantion-universiteit loopt, waant zich in een tropentuin. Hoge palmbomen reiken naar de wolkeloze lucht, maar de fontein spuit al lang geen water meer. De begroting van Pantion is met de helft verkleind, wat aldoor tot tumult leidt, en deze weken waarschuwen

studenten in de krant voor ‘gezondheidsgevaar’.

Het bestuur moest alle schoonmakers ontslaan en het gevolg was te verwachten: in het onooglijke bijgebouw, vol marxistische leuzen, is de vloer zwart en kleverig, de ramen zijn wazig, overal liggen sigarettenpeuken en piramides van vuilnis. Ook de rector schreef een brandbrief, waarin ze de studenten opriep zelf te boenen. Eerder had ze al vrijwilligers geworven voor de bibliotheek.

Maar niemand neemt de spons ter hand. ‘Wij horen het schoon te houden, niet te maken,’ zegt Angelina Skaila, studente sociologie. De rector huurt alleen freelance schoonmakers in voor zichzelf: ‘De marmerengangen van het hoofgebouw, bij de kantoren van de professoren, worden wel eens in de week geschrobd,’ zegt Skaila. ‘Bij onze collegazalen komen ze hooguit eens per maand, de toiletten vergetend – wie niet ziek wil worden, plast in het hoofgebouw.’

Uit onderzoek van Pantion blijkt dat de ‘losse’ schoonmaaksters per saldo duurder en inefficiënter zijn dan de vaste krachten, maar de trojka wil van dienstverbanden af. De Universiteit van Athene aanvaardde de toekomst al: met regelmaat ruimen studenten en docenten daar steeds een paar duizend kilo vuilnis weg.

Onbeholpen handdruk

In het vroege voorjaar van 2015 trokken Tsipras en Varoufakis door Europa, met een Grieks mandaat voor een ommezwaai. Ze waren vol optimisme: theorie en praktijk toonden Syriza’s gelijk, de besparingspolitiek was een echec – de argumentatie zou de eurogroep overreden. En toen zei Schäuble: ‘Verkiezingen veranderen niets’ en: ‘Regels zijn regels.’

In Brussel bleef Varoufakis de weeffouten blootleggen, maar altijd volgde daarop een stilte, vertelt hij. Na elke vergadering verklaarden ministers dat Athene ‘niet serieus’ was en ‘niet leverde’, Varoufakis was een ‘tijdverspiller, gokker en amateur’. ‘En zelfs in de eurogroep spreekt de Europese Commissie steeds eerst, daarna de ECB en het IMF, en dan is het klimaat al gecreëerd,’ vertelt Varoufakis. ‘De ministers – op de Duitse na – zijn bijna decoratief.’ Zo kwam het dat de Franse en Italiaanse ministers privé ‘erg begripvol’ waren, ‘maar aan tafel altijd de trojka’s kant kozen’.

Aan de telefoon klonk Dijsselbloem nog inschikkelijk, zegt Varoufakis. Het was eind januari, hun kennismaking. ‘Wat wil je met het memorandum doen?’ vroeg de Nederlander. ‘Het wijzigen,’ zei de Griek. ‘Laten we gedeelde grond vinden.’ Dijsselbloem zei: ‘Dat is goed’, en stelde voor langs te komen. Daags

daarna, in Athene, had Dijsselbloem zich bedacht: wilde Varoufakis heronderhandelen, dan zou de trojka een maand later de Griekse banken sluiten, op 28 februari.

Jeroen wilde een vlugge, vroege zege boeken,’ vermoedt Varoufakis, ‘maar dat ging zo niet.’ Op de persconferentie, na afloop, had Varoufakis de trojka de wacht aangezegd. De onbeholpen handdruk volgde: ‘Je hebt zojuist de trojka vermoord,’ zei Dijsselbloem, en hij liep weg. Varoufakis: ‘Sinds die dag droeg Dijsselbloem de afgang naar iedere vergadering mee, op onhebbelijke wijze.’

Zoals op 11 februari, bij de eurogroep in Brussel. ‘Driemaal zei Dijsselbloem me dat de tijd op was’, herinnert Varoufakis zich, ‘als ik toen niet tekende voor verlenging: “De trein vertrekt vanavond.” Het akkoord liep tweeënhalve week later pas af, we konden onderhandelen, maar Jeroen zei dat het Finse parlement met reces ging en erover moest debatteren...’ Varoufakis belde Tsipras, die zei: ‘Teken niet.’ De dag erna liep Varoufakis in een hotelgang Dijsselbloem tegen het lijf en bleek het ultimatum niet te bestaan. ‘De trein is teruggekeerd?’ vroeg de Griek spottend. Nu: ‘De voorzitter van de eurogroep loog, opzettelijk, tegen een minister – bij diens eerste vergadering!’

Referendum

‘Op 25 juni,’ vervolgt Varoufakis, ‘vijf dagen voor de trojka onze banken sloot, legde ze mij in Brussel een akkoord voor. Zwaardere besparingen dan ooit tevoren, plus een analyse over de staatsschuld; zo pover en verkeerd dat zelfs het IMF die verwierp. Toen ik uitlegde waarom het waardeloos was, onderbrak Jeroen me: “Je moet nú zeggen of je het aanvaardt.” Zo niet, dan was dat volgens hem een casus belli: aanleiding tot oorlog.’

Tsipras besloot een referendum over het eindbod uit te schrijven. Vlug kwam de eurogroep weer bijeen. Op 30 juni liep het oude akkoord af, maar de volkspeiling vond pas 5 juli plaats, dus Varoufakis vroeg een korte verlenging aan. ‘Dan kon men stemmen zonder vrees’, zegt hij, ‘zonder dichte banken. Maar op vrees zinde de eurogroep juist, voor de “ja”-stem, en ze weigerde.’

Het spel was op de wagen. Griekenland bleef op 30 juni bij het IMF in gebreke en voegde zich als wanbetaler bij Soedan en Somalië. Van de trojka ontving Varoufakis een e-mail, ter herinnering dat ze per direct alle miljarden kon vorderen. Hij stuurde een citaat van een Spartaanse koning terug: ‘Kom ze maar halen.’

Naderend onheil was bijna tastbaar, rondom het referendum. Gesloten banken, een tweespalt tussen families en vrienden over ‘ja’ en ‘nee’, en de trojka deed alsof de keuze over de euro ging – en alsnog stemde bijna tweederde tegen verlengde versoberingen. Toen Varoufakis naar de regeringvilla toog, trof hij Tsipras niet in vervoering, maar verontrust: hij wist dat de trojka de uitslag zou wegzuiven. Varoufakis wilde doorduwen, maar de premier was moegestreden. De ochtend daarop diende Varoufakis zijn ontslagbrief in.

Tsipras bezweek een week later, in een Brussels overleg dat zeventien uur duurde. Ieder uur bedong Schäuble méér. Toen is Tsipras ‘gekruisigd’, zei een ingewijde, in een ‘theater van wreedheid’, volgens een ander. Varoufakis keek televisie en zag de Spaanse premier Rajoy voor de lens verschijnen. Hij zwaaide met het ‘document van overgave’, zeggend: ‘Dit overkomt je als je stemt op het Syriza van Spanje.’ Oftewel Podemos.

‘Grotesk verraad’

Die dag raasde ‘Dit is een coup!’ over het internet en schreef Paul Krugman in *The New York Times*: ‘De lijst met eisen is krankzinnig. Dit is puur ressentiment, vernietiging van soevereiniteit, zonder hoop op verlichting. Het is een grotesk verraad van alles waar het Europese project voor stond.’ Vanuit de verte is het zicht soms helderder.

In Den Haag vergaderde Jeroen Dijsselbloem erover met kamerleden en VVD’er Mark Harbers wilde weten of het akkoord wel ‘streng, strenger, strengst’ was. De PVDA, bij monde van Marit Maj, wist het dictaat op te doffen tot ‘solidariteit met het Griekse volk’. En Dijsselbloem zei: ‘De democratie is niet geschaad door dit akkoord.’ En: ‘Ik heb zes maanden met Griekse politici aan tafel gezeten bij wie elke zin ideologisch was. (...) Waar ik iets mee heb, is perspectief bieden aan Griekenland.’

Varoufakis is er nog steeds boos over. ‘Er is niets ideologischer,’ zegt hij, ‘dan de pretentie dat dit program enkel een technische kwestie is. Toen ik verwees naar de humanitaire crisis, die voortvloeit uit de economische, kastijde Dijsselbloem me om ‘te politieke’ taal. Maar wat is politieker dan de weigering om wijdverspreide honger, abjecte armoede en een suïcidegolf als humanitaire crisis te benoemen?’

Wie wil hem?

Om middernacht is het koffiehuis aan de avenue Alexandras nog hel verlicht, voor het laatst. Met

een bezem veegt Thodoris de vloer schoon, hij verhangt de stroomdraden – verder is de zaak leeg, alles weggeruimd, het bankroet bezegeld. De vijftiger kijkt er lijdzaam bij; hij loopt acht maanden huur achter, het was wachten op dit einde.

Acht maanden staan voor achtduizend euro, plus zesduizend voor de elektriciteit. ‘Terwijl ik op een dag honderd euro omzet draai’, zegt Thodoris, ‘waarvan ik een serveerster inhuur en inkopen doe. Voor mijzelf blijft er vijf euro over, na elf werkuren. Voor velen is een kopje koffie al tijden te duur.’ Hij is cultureel antropoloog, spreekt vier talen, maar wie wil hem? Men vraagt hooguit om souvlaki-koeriers, niet om academici; een economie in overlevingsmodus, niemand investeert. ‘Was ik jong, dan nam ik ook deel aan de grote Griekse exodus. In het Noorden is er leven.’

Op de drie panden hiernaast prijkt al het welbekende *enikiazete*-biljet: te huur. ‘We verbeteren het zakenklimaat,’ schreef de commissie, terwijl in elke straat verweesde winkels te vinden zijn, bestoft en in verval – in trojkatijd gingen meer dan tweehonderdduizend rolluiken neer. In de nog geopende boetiekjes is het altijd uitverkoop, wat niet wil zeggen dat er klanten komen. Alleen de goudwinkels die tegen spotprijzen het familiezilver opkopen doen goede zaken.

De trojka kwam, zag en veranderde alles. Ze wilde de economie omvormen, tot wedijver aansporen, en in zekere zin is dat gelukt. De collectieve afspraken zijn van honderdveertig teruggebracht tot acht, de baas bepaalt: vindt hij het verlaagde minimumloon te hoog, dan biedt hij vijftien euro per dag aan, zonder verzekering of betaalde overuren. Salaris keert hij maanden later uit, soms vervangen door tegoedbonnen. Voor een vacature bellen er honderden mensen. ‘Houd je van hard werken?’ horen ze. ‘Bewijs het maar!’ De inschikkelijkste wint.

In de herfst van 2010 begon Louka Katseli als minister van Arbeid en als erfenis trof ze een ontmanteld CAO-systeem aan, weggegeven door haar voorganger. ‘Het duurde maanden om de trojka ervan te overtuigen de collectieve afspraken deels in ere te herstellen,’ vertelt ze. ‘Maar het kon: in het eerste jaar was ze nog voor rede vatbaar.’

In 2011 verhardde de trojka; ze nam de agenda over van grote hotelketens, massamedia, banken en de industrie, en verordonneerde een extreem flexibele arbeidswet. ‘Volgens de trojka belemmerde mijn wetsrevisie de concurrentie,’ vertelt Katseli. ‘Ik moest het voorstel intrekken, maar dat weigerde ik.’

Een maand later was er ineens een

herschikking van het kabinet, Katseli werd eruitgezet, tot parlementariër verlaagd. En toen ze tegen de terugkeer van de trojkawet stemde, volgde verbanning uit de Pasok-partij. ‘Sindsdien,’ zegt ze, ‘is de trojka’s opstelling helder: een open oor voor het grootbedrijf, doof voor vakbonden en ministers.’

In 2014 was er een vreemd melkdispuut, waarover de regering bijna viel. De trojka gebod de omschrijving van verse melk van vijf tot elf dagen op te rekken, waardoor import mogelijk werd en de prijs zou dalen. Volgens Joseph Stiglitz was dit een cadeau aan de Hollandse zuivelbranche, als dank voor Den Haags trouwe bijstand aan Berlijn. En inderdaad: in de jaren na het besluit steeg de uitvoer van Nederlandse melk naar Griekenland – en gingen er Griekse boeren failliet. Ook de melkwet was een voorwaarde voor uitkering van de lening. De onderminister van Landbouw stemde niet tegen, maar stapte op. ‘Mijn ethiek,’ zei hij erbij, ‘staat me niet toe de financiering van mijn land in de waagschaal te stellen.’

Wat een wapenfeit!

Tegenwoordig lopen trojkaleden niet zomaar meer een ministerie in, ook mogen ze de boeken niet langer doorvlooien. Ze wachten in het Hilton Hotel de Grieken op, onder wie Namos Iliopoulos, topambtenaar bij Arbeid. ‘Een dictaat is een dictaat,’ zegt hij. ‘Daarover lieg ik niet.’ Vaak vergadert hij met de trojka en onlangs zei het IMF hem: ‘Jullie expertise doet niet ter zake.’ Hij poogt te redden wat te redden valt.

Boven zijn bureau, met zicht op de zwervers van het Klafthmonosplein, hangt een schilderij van

een arbeider met pikhouweel, levensgroot. Iliopoulos, een donkere dertiger, werpt er een blik op. Maar hier komt de trojka niet langs, hier kan hij het Griekse daglonerschap niet toelichten. ‘Ik spreek in cijfers, zoals de trojka wil, kort en concreet – ieder voorbeeld uit de levens waarover ze beslist, vindt ze irrelevant.’

Al die jaren draagt de trojka dezelfde boodschap uit, zegt hij: volg de hervormingen, dan verbetert de economie. ‘Alsof je met kardinalen vergadert: één heilige visie. Liberalisering is goed – is de realiteit anders, dan ligt dat aan de realiteit. Zolang de werkgever maar zegeviert over de werknemer, dat is haar model, als idee voor heel Europa.’

Even later vervalt Iliopoulos in grimmige gedachten. Hij peinst, probeert één positief punt te vinden binnen alle dictaten. En hij vindt er geen. ‘Griekenland moest competitiever worden, daarom draait deze ellende, maar zelfs dat is mislukt. Alléén de handelsbalans is “verbeterd”, omdat de import terugloopt, uit geldgebrek. Wat een wapenfeit! Je kunt ook werklozen doden om de balans te verbeteren – godzijdank oppert niemand dat tot dusver.’

Edward Geelhoed (1989) was eind 2016 journalist-in-residentie in het NLA. Sinds begin 2013 woont hij – met tussenpozen – in Athene en schrijft of schreef over Griekse zaken voor De Groene Amsterdammer, Vrij Nederland, De Correspondent, Knack, De Morgen, NRC Handelsblad, National Geographic en Hard gras. Dit artikel verscheen eerder in De Groene (op 29 november 2017) en is mede mogelijk gemaakt door het Fonds Bijzondere Journalistieke Projecten (fondsbjpp.nl) en het Nederlands Instituut Athene (nia.gr).

Fotocredit: 'linmtheu' (<https://www.flickr.com/photos/linmtheu/5758839691/>).

